

Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi Sayı: 11/2 2022 s. 460-482, TÜRKİYE

Araştırma Makalesi

ŞANÇI III (E 152) YAZITI'NIN İLK İKİ SATIRIYLA İLGİLİ OKUMA VE ANLAMLANDIRMA ÖNERİSİ

Ahmet AKPINAR*

Geliş Tarihi: Aralık, 2021

Kabul Tarihi: Mayıs, 2022

Öz

Yenisey Yazıtları'nda *alp* ve *er* sözcükleriyle yan yana geldiğinde "kahramanlık, yiğitlik, mertlik, şecaat" gibi sözcüklerle tanımlanan *erdem* sözcüğü *er erdem*, *erdem için*, *er erdem için*, *alpın erdemin için* gibi söz gruplarıyla birleştiğinde bir ideali ifade etmektedir. Bu ideal yazıtlarda çeşitli durumlarda gerçekleşmekte olup devletin iç ve dıştaki haberleşme faaliyetlerinde görev almayı ifade eden "elçilik" mesleği ile de ilişkilidir. Sözgelimi, Yenisey Yazıtları, Türk kabileleri ve devletleri arasında elçilik ve haberleşmenin hangi şekillerde yapıldığına dair pek çok kavramı içermektedir. Bu kavramlardan biri de Eski Türkçedeki *yumuş* sözcüğüdür. İlk defa Şançi III Yazıtı'nda "haber, haberleşme; elçilik" anlamında tanıklanan bu sözcüğün eski Uygurcada *tapıg/tapıgçı* sözcüğünün kavram alanı içerisinde kullanılarak bir anlam genişlemesi sonucu eski Uygurcadan itibaren "iş, hizmet, görev; hizmetçi, görevli" anlamında yaygınlaştığı, ancak kök anlamını da koruduğu tarihî metinlerden takip edilebilmektedir.

Bu çalışmada, Şançi III (E152) Yazıtı'nın ilk satırında geçen *yumuş* sözcüğünün anlamı hem cümle bağlamındaki diğer sözcükler yardımıyla (*erdem*, *yor(i)t-*) hem de tarihî Türk lehçelerinden tanıklarla değerlendirilecek, ayrıca önceki okuma ve anlamlandırma tekliflerindeki farklılıklar da göz önünde bulundurularak yazıtın ilk iki satırı anlamlandırılacaktır.

Anahtar Sözcükler: Runik yazı, Köktürk yazısı, Yenisey Yazıtları, Şançi Yazıtı, *yumuş*.

SUGGESTIONS FOR READING AND INTERPRETING THE FIRST TWO LINES OF THE SHANCHI III (E 152) INSCRIPTION

Abstract

The phrase *erdem*, which is defined with words such as "heroism, valour, bravery, bravery" when combined with the phrase *alp* and *er* in the Yenisei inscriptions, expresses an ideal when combined with phrases such as *er erdem*, *erdem için*, *er erdem için*, *alpın erdemin için*. This ideal is realized in various situations in the inscriptions. It is also related to the profession of "embassy", which means taking part in the state's internal and external communication activities. For example, Yenisei inscriptions contain many concepts about how the embassy and communication were made between Turkish tribes and states. One of these concepts is the word *yumuş* in Old Turkish. For the first time, in the Shanchi III inscription, "news, communication; As a result of the use of this word, which is witnessed in the

* Öğr. Gör. Dr.; Bayburt Üniversitesi, Rektörlük Ortak Dersler Bölümü, aakpinar@bayburt.edu.tr

meaning of "embassy", within the conceptual field of the old Uyghur word *tapıg/tapıgçı*, from the old Uyghur language "work, service, duty"; It can be followed from historical texts that it became widespread in the meaning of "servant, attendant" but also preserved its root meaning.

This study is evaluated the meaning of the word *yumuş* in the first line of the Şaŋçi III (E 152) inscription both with the help of other words as (erdem, yor(1)t-) in the context of the sentence and with witnesses from historical Turkish dialects. In addition, the first two lines of this inscription will be interpreted by taking into account the differences in the previous reading and interpretation proposals.

Keywords: Runic, Köktürk script, Yenisei inscriptions, Şaŋçi inscription, *yumuş*.

Ø. Giriş

Yenisey Yazıtları'nın 1675 yılında Nicolaie Miclescu'nun Çin seyahatiyle gerçekleşen keşfinden günümüze kadar Tuva Cumhuriyeti ve Hakas Cumhuriyeti topraklarına pek çok araştırma gezisi düzenlendi. Sertkaya'nın, Dmitri D. Vasilyev'e dayanarak verdiği bilgiye göre Yenisey vadisinde bulunan yazıt sayısı 1983-2006 tarihleri arasında 39 yeni bulgu ile 184'e yükselmiş (Sertkaya, 2008), bu sayı önceki listeye eklenen yeni yazıtlarla artmıştır (Sertkaya, 2013). Günümüzde başka yazıtları arama çalışmaları devam etmekle birlikte mevcut yazıtlar üzerinde bilimsel çalışmalar da sürdürülmektedir.

Moğolistan ve Yenisey dolaylarında keşfedilen yazıtlar “-ev eşyaları üzerindeki ufak yazıtlar ile kaya üzerindeki ziyaretçi yazıtları sayılmazsa- yazıtların tamamı zamanının önemli kişileri adına dikilmiştir (Kormuşin vd., 2016, s. 19). Ancak, Yenisey Yazıtları'nın ne zaman ve hangi Türk kabilesi/kabileleri tarafından dikildiği bilinmemektedir. Yenisey Yazıtları sayı olarak Orhon Yazıtları'ndan daha fazla olmasına rağmen söz varlığı bakımından zayıftır. Bu sınırlı söz varlığı ve satırlarda tekrar eden kalıp ifadelerden dolayı hem yazıtların okunması hem de anlamlandırılması güçleşmektedir. Buna ilave olarak Yenisey Yazıtları'nda bazı farklı işaretlerin kullanılmış olması da taşların okunmasını güçleştiren bir diğer problemdir. Yenisey yazıtlarında dönemin müşterek dili kullanıldığı ve söz varlığı bakımından da sınırlı malzeme olduğu için yazıtlar hakkında dilbilimsel ölçütlerde bilimsel çalışmalar yapmak zorlaşmaktadır. Ancak disiplinler arası araştırmalardan elde edilen bulgularla yazıtları diken Türk kabileleri hakkında coğrafi ve etnolojik bakımlardan bazı izahatlar yapılabilmektedir.

Yenisey Yazıtları'nın söz varlığı incelenecek olursa Türk aile yapısı (*on ay èlet<d>i ögüm* “on ay çabaladı annem” E 29 (Aydın, 2019a, s. 109); *bèş yaşımta kaşsız kalıp...* “beş yaşımda babasız kalıp...” E 45, Aydın, 2019a, s. 151), hakan-él/il-birey üçlüsü (elimke kanımka bökmedim “yurduma, hanıma doymadım” E 32 (Aydın, 2019a, s. 119); birey-doğa ilişkisi (*kök teyrıde küın ay esiz ermiş* “Mavi gökte(ki) güneş (ve) ay, kutulu imiş.” E 10 (Aydın, 2019a, s. 65), insan hayatının safhaları (*bir yaşımta ataçımka adrındım altı yaşımta kaşsıradım* “bir yaşımda babacığımından ayrıldım ... altı yaşımda babasız kaldım” E 32 (Aydın, 2019a, s. 119) gibi hususlarda önemli bilgilere ulaşmak mümkündür. Ayrıca, kişinin doğumundan ölümüne kadar içerisinde yaşadığı toplumun bir parçası olma yolundaki çabası ve ideali yazıtlardaki satırlardan okunabilmektedir: *kara bodunum katıglanıñ èl törösın¹ idman* “(Ey) avam halkım, çalışın çabalayın. Yurdu, yasaları elden bırakmayın.” E 10 (Aydın, 2019a, s. 65).

¹ *törösü* (Kormuşin vd., 2016, s. 71).

Toplumsal bir ideal olduğunu yazıtlardan anladığımız “erdem” sözcüğü Yenisey Yazıtları’nın odak noktasında yer almaktadır. Yazıtlarda *alp* ve *er* sözcükleriyle yan yana geldiğinde “kahramanlık, yiğitlik, mertlik, şecaat” gibi sözcüklerle tanımlanan *erdem* sözcüğü *er erdem*, *erdem için*, *er erdem için*, *alpin erdem için* gibi söz gruplarıyla birleşerek bir ideal uğruna gerekirse ölümü göze almayı ifade etmektedir. Uğruna hayatın feda edilebileceği şeylerden biri de devletin iç ve dıştaki haberleşme faaliyetlerinde görev alınan “elçilik” mesleğidir. Sözelimi, Yenisey Yazıtları Türk kabileleri ve devletleri arasında elçilik ve haberleşmenin hangi şekillerde yapıldığına dair pek çok kavramı içermektedir. Bu kavramlardan biri de Eski Türkçedeki *yumuş* sözcüğüdür. İlk defa Şançi III Yazıtı’nda “haber, haberleşme; elçilik” anlamında tanımlanan bu sözcüğün eski Uygurcada *tapığ/tapığçı* sözcüğünün kavram alanı içerisinde kullanılarak anlam genişlemesi sonucu eski Uygurcadan itibaren “iş, hizmet, görev; hizmetçi, görevli” anlamında yaygınlaştığı, ancak kök anlamını da koruduğu tarihi metinlerden gözlemlenebilmektedir.

Bu çalışmada daha önceki okuma ve anlamlandırma çalışmalarından hareketle Şançi III (E 152) Yazıtı’nın ilk iki satırı tarihî Türk lehçelerinden tanıklarla yeniden okunacak ve anlamlandırılacak, ayrıca yazıtın ikinci satırındaki unvan gruplarının anlamlandırılmasındaki karışıklığa da çeşitli kaynaklardan açıklamalar getirilecektir.

1. Şançi III (E 152) Yazıtı’nın Tavsifi

Yenisey bölgesinde 1983 yılından sonra pek çok yeni yazıt bulunmuş ve bu yazıtlar İ. V. Kormuşin tarafından “Tyurkskiye Yeniseyskiye Epitafii. Tekstı i issledovaniya” adlı eserinde yayımlanmıştır. Bu yazıtlardan biri de yazıt literatüründe E 152 numaralı Şançi III Yazıtı’dır (diğer ikisi E 147-Eerbek I, E 149-Eerbek III) (Sertkaya, 2008, s. 13). Şançi III yazıtının tavsifi aşağıdaki gibidir (bitig.kz, 2021):

Yazıtın Adı: Şançi III (E 152)

Yazıtın Bulunduğu Yer: Tuva Cumhuriyeti, Çaa-Höl ilçesi, Şançi köyünün 10 km kuzey batısında, Uruk-Aksı (Yiy-kozhee) mevkiinde yer almakta olup yazıt bulunduğu yerdedir.

Yazıtın Açıklaması: Yeşil-gri kumtaşından yapılmıştır. 4 satır metin kazanmıştır. Tamga kazanmıştır.

Yazıtın Büyüklüğü: yükseklik - 1.45 m, genişlik - 0.37-0.50 m, kalınlık - 0.12-0.18 m.

Bilimsel Araştırma: 1989’da K. A. Biçeldey ve P. S. Seren tarafından bulunmuş, metin araştırması ilk olarak Kormuşin tarafından 1997’de yapılmıştır.

Literatür: N. Bazılhan (2005), *Eski Türk Yazıtları ve Anıtları (Orhon, Yenisey, Talas)*, "Kazakistan Tarihinin Türk Dilindeki Kaynakları", II. Cilt, Almatı: Dayk Press, 204.

2. Yazıtın Estampajı ve Orijinal Görüntüsü

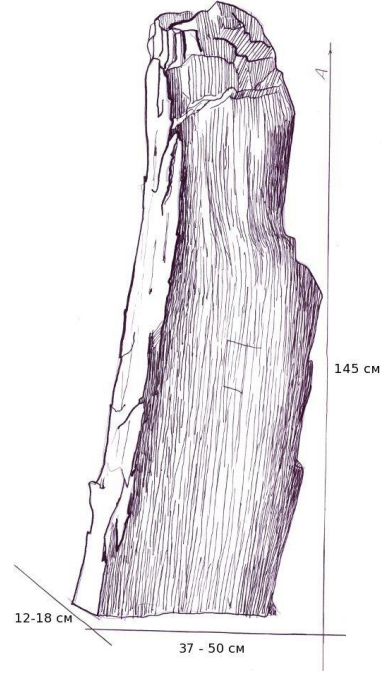
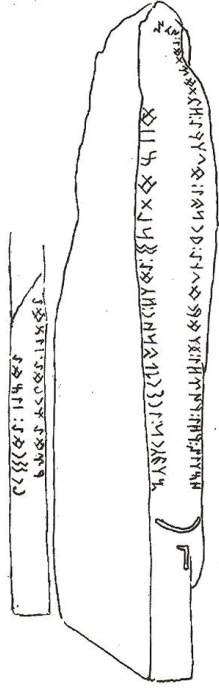

Foto 1: Şançi III Yazıtı'nın estampajı (bitig.kz, 2021) Foto 2: Şançi III Yazıtı'nın ölçüsü (bitig.kz, 2021)

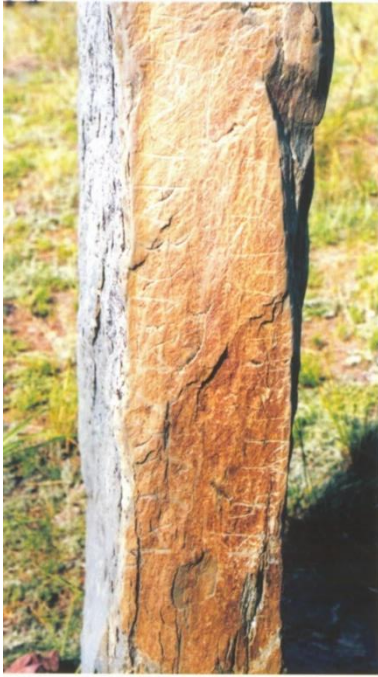

Foto 3: Şançi III Yazıtı (bitig.kz, 2021)

Foto 4: Şançi III Yazıtı (bitig.kz, 2021)

3. Yazıtla İlgili Problem Durumu

Köktürk yazısıyla kazınan yazıtın ilk iki satırındaki bazı işaretler zaman içerisindeki iklimsel deformasyondan dolayı okunamaz duruma gelmiş, bunun sonucu olarak hem yazıtın okunmasında hem yazı çeviriminde hem de anlamın oluşturulmasında bazı güçlükler doğmuştur. Nitekim yazıt üzerinde çalışan bilim insanlarının ortaya koyduğu okuma ve anlamlandırma teklifleri bu yüzden birbirinden farklılık göstermektedir. Yazıtın okunması ve anlamlandırılmasıyla ilgili bu güçlükler şöyle sıralanabilir:

1. Birinci satırda 3. ve 4. sıradaki ibareler (𐰀𐰄𐰆𐰇𐰈𐰉𐰊𐰋) nasıl okunmalı ve anlamlandırılmalıdır?

2. Birinci satırda 6. ve 7. sıradaki ibareler (𐰀𐰄𐰆𐰇𐰈𐰉𐰊𐰋𐰌𐰍𐰎𐰏𐰐𐰑𐰒) nasıl okunmalı ve anlamlandırılmalı ve birinci satırdaki 3. cümle (*běš elke tegdim erdemim üçün*) nasıl anlamlandırılmalıdır?

3. İkinci satırdaki “*enlig çor inançu alp tarcan ataçım*” özel ad ya da unvan grubu nasıl anlamlandırılmalıdır?

4. Yazıtla İlgili Köktürk İşaretli Metin Oluşturma, Yazı Çevirimi ve Anlamlandırma Çalışmaları

Yazıtla ilgili ilk çalışma Kormuşin tarafından “*Tyurkskiye Yeniseyskiye epitafii : teksti i issledovaniya*” (1997) adıyla yapılmıştır. Bu çalışmada Yenisey Yazıtları’nın Köktürk yazısıyla gösterimi, okunuşu ve anlamlandırılmasına yer verilmiştir. Kormuşin tarafından hazırlanan bir diğer çalışma “*Tyurkskiye Yeniseyskiye Epitafii: Grammatika i Tekstologiya*” (2008) adıyla yayınlanmıştır. Bu çalışmada ise Yenisey Yazıtları’nın grameri kaleme alınmıştır. “*Yenisey-Altay-Kırgızistan Yazıtları ve Kağıda Yazılı Runik Belgeler*” (2016) adıyla yayınlanan bir diğer çalışmada ise N. Bazilhan’ın (2007) düzeltme teklifleri dikkate alınarak önceki okuma ve anlamlandırmalarda değişikliğe gidilmiştir. Her üç çalışmada görülen okuma ve anlamlandırma farklılıkları şu şekildedir (Kormuşin, 1997, s. 149-150; 2008, s. 166-167; 2016, s. 212-213):

1997 ve 2008’deki çalışmalarda, yazıtın birinci satırında (𐰀𐰄𐰆𐰇𐰈𐰉𐰊𐰋𐰌𐰍𐰎𐰏𐰐𐰑𐰒) sağdan üçüncü kelimedeki (𐰀𐰄𐰆) ʔ /y/ işareti ʔ /k/ olarak görülmüş ve *kätü jürüt[t]i* “götürdü” olarak okunmuştur. Ayrıca yazıtın sağdan dördüncü kelimedeki (𐰀𐰄𐰆𐰇) ʔ /k/ işareti ʔ /y/ olarak görülmüş *jürüt[t]i* şeklinde *yürü-* fiilinin ettirgen şekli olarak okunmuştur. Ancak 2016’daki çalışmada bu yanlış okumalar telafi edilmiş ve *y(e)ti körti* “ulaşmaya çalıştı” şeklinde anlam verilmiştir. Ayrıca 1. satırdaki 𐰀𐰄𐰆𐰇𐰈𐰉𐰊𐰋𐰌𐰍𐰎𐰏𐰐𐰑𐰒 ifadesi *elim jumuşiña jorütip* şeklinde okunarak “devletimin elçiliğini yürüterek...” anlamı verilmiştir. Yazıtın birinci satırındaki 6 ve 7. ifade (𐰀𐰄𐰆𐰇𐰈𐰉𐰊𐰋𐰌𐰍𐰎𐰏𐰐𐰑𐰒) *Bäsilkä tägdim* (1997) şeklinde okunmuş ve *Бешиля* “Beşil” sözcüğü özel bir ad olarak düşünülmüştür. Yazarın 2008’deki gramer çalışmasında ve 2016’daki bir diğer çalışmada bu okuma *běš elke tegdim* şeklinde düzeltilerek “beş devlet” anlamı verilmiştir.

Yazıtın 1. ve 2. satırının anlamlandırılmasında her üç çalışmada da serbest çeviri metodu kullanılmıştır. Rusça kaleme alınan ilk iki çalışmada (1997, 2008) ve diğer çalışmada

(2016, 2017) verilen anlamlar birbirinden farklılık göstermektedir. Bu anlamlandırma farklılıkları şu şekilde sıralanabilir:

1. Satır

1. Он увел свои племена. Поведя посольство моего государства, я во имя своей доблести достиг Бешиля. (1997)

1. Он увел свои племена. Поведя посольство моего государства, я во имя своей доблести достиг Пяти государств. (2008)

Metnin Türkçe çevirisi

1.O, kabilesini beraberinde götürdü. Devletimin elçiliğini yürüterek kahramanlığım için Beşil'e ulaştım. (1997)

1. O, kabilesini beraberinde götürdü. Devletimin elçiliğini yürüterek kahramanlığım için beş ülkeye ulaştım. (2008)

1. Kendi kabilesine ulaşmaya çalıştı. Devletimin elçiliğini yürüterek beş devlete ulaştım. Şecaati için... (2016)

2. Satır

2. (я-) Энлиг – чор, ынанчу и могучий тархан. О, мой старший дядя - мы разлучились, о, жаль мне! (1997)

2. (я-) Энлиг - чор. О, мой старший дядя ынанчу и могучий мархан, - мы разлучились, О, жаль мне! (2008)

Metnin Türkçe çevirisi

2. (Ben-) Enlig - çor, inançu ve güçlü Tarkan. Ah, büyük amcam - ayrıldık, ah, üzgünüm! (1997)

2. (Ben-) Enlig- çor. Ah, büyük amcam inançu ve güçlü Tarkan - ayrıldık, Ah, üzgünüm! (2008)

3. Ah, Inançu ve Alp tarkan olan babacığım Enlig Çor. Biz ayrıldık, yazık bana! (2016, 2017)

Yenisey Yazıtları üzerine Nurdin Useev tarafından 2011'de yapılan çalışmada yazıtın birinci satırında (𐰉𐰺𐰽𐰾𐰿.𐰽𐰾𐰿.𐰽𐰾𐰿) sağdan üçüncü kelimedeki (𐰽𐰾𐰿) ʔ /y/ işareti ʃ /k/ olarak görülmüş ve kätä jürüt[t]i şeklinde okunmuştur. Yazıtın 1. satırındaki 𐰽𐰾𐰿𐰾𐰿𐰽𐰾𐰿𐰽𐰾𐰿𐰽𐰾𐰿 ifadesi elim yumuşına yoritıp şeklinde okunarak “memleketim elçiliğine yürüp (yola çıkıp)...” anlamı verilmiştir. Ayrıca 1. satırdaki 𐰽𐰾𐰿𐰾𐰿𐰽𐰾𐰿𐰽𐰾𐰿 ifadesi Bäsilkä tägdim “Beşil’e ulaştım.” şeklinde özel ad olarak okunmuştur (Useev, 2011, s. 605).

Yenisey Yazıtları'nın incelendiği bir diğer iki çalışma *Yenisey-Kırgızistan Yazıtları ve Irk Bitig* (Yıldırım vd. 2013, s. 237-238) ve *Sibirya'da Türk İzleri (Yenisey Yazıtları)* adıyla Erhan Aydın tarafından yapılmıştır (2019, s. 234-235). Bu çalışmalarda Kormuşin'den farklı bir okuma ve anlamlandırılmaya gidilmiştir:

İlk olarak, her iki çalışmada da 1. satırın 3. sırasındaki kelimedede ʃ /i,i/ işareti yanlışla ʃ /a,e/ şeklinde okunmuştur: ʃ k ʃ ʃ ʃ : ʃ k ʃ Ancak yazı çevriminde bu hata telafi edilmiştir: *yēti körti*. İkinci olarak, Köktürk işaretli metnin birinci satırındaki ʃ k ʃ ʃ ʃ : ʃ k ʃ *yēti körti* ifadesi için Kormuşin'den farklı olarak “yedi (kez) gördü.” anlamı verilmiştir. Üçüncü olarak, orijinal metnin 1. satırındaki ʃ k ʃ ʃ ʃ : ʃ k ʃ *yumuşuḡa* ifadesindeki ʃ /a/ hitap (vokatif) kabul edilmiş ve *yumuşuḡ a* şeklinde ayrı yazılmıştır. Dördüncü olarak, 1. satırda ʃ k ʃ ʃ ʃ : ʃ k ʃ *y'or't't* ifadesi *yori-* “yürümek” fiilinin ettirgenlik ekiyle genişlemiş şekli olan *yori-t-* “gerektiği gibi yapmak, uygulamak” fiili olarak düşünülmüş ve soru işareti konularak bu şekilde anlamlandırılmıştır: *elim y²umuşuḡ a yorit<d>* “Yurdumun elçisinin (işlerini) yürüttü?”

Şançi III Yazıtı'nı ele alan bir diğer çalışma Hatice Şirin tarafından hazırlanan *Eski Türk Yazıtları - Söz Varlığı İncelemesi* adlı eserdir. Bu çalışmada yazıtın sadece ilk satırı incelenmiştir. Şirin, Kormuşin'in ilk cümlelerin yüklemine ʃ /k²/ gördüğü 5. işaretin ʃ /y²/, ʃ /a/ gördüğü 7. işaretin ise ʃ /i/ olması durumunda *y(e)ti* sayı adının ortaya çıktığını ve cümlelerin zarfının belirginleştiğini ifade etmektedir. Cümlelerin yüklemine oluşturan ʃ k ʃ ʃ ʃ : ʃ k ʃ ifadesini *yort-* “atı dörtnala sürerek ilerlemek, yol katetmek” fiilinin ince ünlülü varyantı veya yanlış imlayla kayıtlı biçimi olabileceğini düşünerek ilk satırdaki *y(e)ti* sözcüğünü “yedi, sayı adı” ve ʃ k ʃ ʃ ʃ : ʃ k ʃ ifadesini ise *yört(t)i* şeklinde okuyarak cümleye şu anlamı vermiştir: *öz (e)l(i)n y(e)ti yört(t)i. elim yumuşuḡa yortup beş elke tãgdim* “Kendi ülkesini (topraklarını) yedi (kez) atla dolaştı. Ülkem(e) hizmet için at sürüp beş ülkeye ulaştım.” (Şirin, 2016, s.193).

Kormuşin'in *Tyurkskiye Yeniseyskiye Epitafii- Teksti i issledovaniya* (1997) adlı eseri esas alınarak *Tyurkskiye Yeniseyskiye Epitafii- Grammatika i Tekstologiya* (2008) adlı eserinden tamamlamalarla hazırlanan *Yenisey Eski Türk Mezar Yazıtları* (2017) adlı çalışmanın Türkçe çevirisinde hem Köktürk işaretli metnin oluşturulmasında hem metnin yazı çevriminde hem de anlamlandırmada bazı değişikliklere gidilmiştir (Kormuşin, 2017, s.170-171):

İlk olarak, Köktürk işaretli metnin 1. satırında ʃ /y/ işaretiyle yazılan ʃ k ʃ ʃ ʃ : ʃ k ʃ *yēti körti* ifadesi Kormuşin 1997 ve 2008'de ʃ /k/ işaretiyle okunmuştur: (= ʃ k ʃ ʃ ʃ : ʃ k ʃ *kätä jürit[t]i*). İkinci olarak, metnin 1. satırındaki *öz älin kätä jürit[t]i* “Он увел свои племена.” (§ 1: 1997, 2008) (kabilelerini uzaklaştırdı.) yerine *öz älin jätü körti* “kendi kabilesine ulaşmaya çalıştı.” (§ 1: 2017); *ärdämim üçün* “я во имя своей доблести” (yiğitliğim adına) (§ 1: 1997, 2008) yerine *ärdämi üçün* “şecaati için” (§ 1: 2017) şeklinde anlam verilmiştir.

5. Şançi III (E 152) Yazıtı'nın İlk İki Satırıyla İlgili Okuma ve Anlamlandırma Önerisi

Bu bölümünde yukarıda sıralanan çalışmalardaki tekliflerden hareketle Köktürk işaretli metne tekrar bakılacak ve sıralanan problem durumları sırayla ele alınacaktır.

1. Problem Durumu: Birinci satırın 3. ve 4. sırasındaki sözcükler (ʃ k ʃ ʃ ʃ : ʃ k ʃ) nasıl okunmalı ve anlamlandırılmalıdır?

Yazıtın 1. satır 3. sıradaki 𐌹𐌿𐌸𐌰𐌶𐌰 ifadesinde ilk işaretin 𐌹 /y/, 4. sıradaki ifadenin (𐌿𐌰𐌶𐌰) ilk işaretinin ise 𐌿 /k/ okunması gerektiği açıkça görülmektedir. Öyleyse, Köktürk işaretli bu kısımlar Kormuşin (2016, 2017) ve Aydın (2013, 2019) tarafından yapılan tekliflerdeki gibi *yeti körti* şeklinde okunmalıdır. Ancak bu ifadenin anlamıyla ilgili tekliflerde farklılıklar görülmektedir:

- *yeti körti* “ulaşmaya çalıştı” (Kormuşin, 2016, s. 212; 2017, s. 171)
- *yeti körti* “yedi (kez) gördü” (Aydın vd., 2013: s. 238; Aydın, 2019, s. 235)

Kormuşin (2016) tarafından sunulan teklifte *y(e)ti körti* ifadesi *yet-* (Ana fiil) +i (*zarf-fiil*) *kör-* (Yardımcı Fiil) şeklinde birleşik fiil olarak düşünülmüş ve “ulaşmaya çalıştı” anlamı verilmiştir. Kormuşin’in teklifinde gözden kaçan nokta ET’de *ünlülü eylem zarfı* + *kör-* “görmek” tasvir eylemi yapısındaki örneklerde eylem zarfı dar-yuvarlak ünlüden oluşmaktadır: *yäl-ü kör* “çabuk, çabucak” (T26) (Tekin, 2003b, s. 100). Tarihi lehçelere baktığımızda ise *kör-* tasvir fiili ya dar-yuvarlak ya da düz-geniş ünlülü eylem zarfıyla birlikte kullanılmıştır:

- *yat-u kördi* “bir müddet yattı (yatmayı denedi)” (KB/5969) (Gökçe, 2015)
- *yit-e kör-* “ulaşivermek” (HŞ §734) (Hacıeminoğlu, 2000, s. 224)

Aydın (2013, 2019) tarafından sunulan teklifte ise *yeti* sözcüğü “asıl sayı, yedi”, *kör-* sözcüğü ise “görmek” anlamındaki fiil olarak düşünülmüş, *yeti körti* “yedi (kez) gördü” anlamı verilmiştir. Aydın’ın verdiği teklif makul görünmektedir. Çünkü, ET’de katlama sayıları üç şekilde gelebilmektedir (Tekin, 2003b, s. 133):

1. Asıl sayı + yolu (<yöl “yol, sefer” + 3.kişi iyelik eki)
2. Asıl sayı + *kata* (<kat- “katmak, ilave etmek”)
3. “kez” anlamındaki *kata* sözcüğü sıra sayısı ile kullanılabilir.
4. Asıl sayılar tek başlarına da katlama sayısı olarak kullanılırlar:

ilimda tört tegzimdim “Ülkemde dört (kez) dolandım” (Altinköl II 6)

Görüldüğü gibi, katlama asıl sayıları tek başına da kullanılabilir. Öyleyse bu cümle Aydın’ın (2013, 2019) teklifindeki gibi şu şekilde okunabilir ve anlamlandırılabilir: ($\text{𐌹𐌿𐌸𐌰𐌶𐌰} \text{ : } \text{𐌹} \text{ : } \text{𐌿𐌰𐌶𐌰}$) *öz elin yēti körti* “öz yurdunu yedi (kez) gördü.”

2. Problem Durumu: Birinci satırda 6. ve 7. sıradaki ibareler (𐌹𐌿𐌸𐌰𐌶𐌰 ve 𐌹𐌿𐌸𐌰𐌶𐌰) nasıl okunmalı ve anlamlandırılmalıdır?

- *elim yumuşıña yoritıp*. “Devletimin elçiliğini yürüterek...” (Kormuşin, 1997, s. 150; 2008, s.166; 2016, s. 212; 2017, s. 171)
- *elim yumuşıña yoritıp* “Mamleketim elçiligine jürüp (jolgo çıkıp)...” “Vatanımın elçiliğine yürüyüp (yola çıkıp)...” (Useev, 2011, s. 605)
- *elim yumuşıñ a yorit<d>ı* “Yurdumun elçisinin (işlerini) yürüttü?” (Yıldırım vd., 2013, s. 237-238; Aydın, 2019, s. 235)
- *elim yumuşıña yoritıp* “Ülkem(e) hizmet için at sürüp...” (Şirin, 2016, s. 193)

Öncelikle bu tekliflerdeki okuma ve anlamlandırma farklılıkları sözcük temelinde ele alınmalıdır:

y¹or¹t¹ 𐌶𐌵𐌹𐌸𐌸

Birinci satırdaki 𐌶𐌵𐌹𐌸𐌸:𐌶𐌵𐌹𐌸𐌸𐌹𐌸𐌹𐌸𐌹𐌸𐌹𐌸 ifadesinde yüklem olan 𐌶𐌵𐌹𐌸𐌸 ifadenin okunuşu ve anlamlandırılmasına dair ileri sürülen tekliflere bakıldığında *yort-* ve *yorit-* şeklinde iki ayrı okuma teklifi ve bu çekimli fiilin zarf fiil eki varmış gibi *yoritıp* ya da *yortup* şeklinde okunduğu görülmektedir. Ayrıca, N. Useev’in okuma ve anlamlandırmasında 𐌶𐌵𐌹𐌸𐌸 ifadesi ettirgen çatılı okunup (*yori-t-ıp*) anlam olarak -parantez içerisinde- “yola çıkıp” denilerek “yola çıkmak” anlamındaki *yürü-* fiili tercih edilmiştir (Useev, 2011, s. 605).

Peki, 1. satırdaki 𐌶𐌵𐌹𐌸𐌸 ifadesi nasıl okunmalı? *yori-* fiili Köktürk yazıtlarında genellikle kalın sıradan ünsüzlerle yazılmıştır: *y¹or¹(i)y¹ur¹* (𐌶𐌵𐌹𐌸𐌸𐌹𐌸𐌸) KT D 12, BK K 7 (Aydın, 2019b, s. 55, 76). Ancak Tonyukuk Yazıtı’nda ince sıradan ünsüzlerle de tanıklanmaktadır: *sü y²or¹ı¹ım têmış* (𐌶𐌵𐌹𐌸𐌸𐌹𐌸𐌸𐌹𐌸𐌸), *sü y²or¹ı¹d¹ım* (𐌶𐌵𐌹𐌸𐌸𐌹𐌸𐌸𐌹𐌸𐌸𐌹𐌸𐌸) (Aydın, 2019b, s. 111, 113). C. Alyılmaz’a göre *yori-* fiilinin bünyesindeki /y/ ve /r/ sesleri akıcı ünsüz oldukları için birlikte kullanıldıkları ünlüleri inceltme ve daraltma özelliğine sahiptirler. Bu durum *yori-* fiilinin tarihsel süreçte ince sıradan ünlülü varyantlarının da ortaya çıkmasına neden olmuştur (Alyılmaz, 2020). Şançi III yazıtında ise *yori-* fiili kalın sıradan ünsüzlerle yazılmıştır: *y¹or¹t¹* (𐌶𐌵𐌹𐌸𐌸).

Orhon Yazıtları’nda ilk hece dışındaki hecelerde /i/ ünlüleri genellikle yazılmaz (Tekin, 2003b, s. 30). Yenisey Yazıtları’nda ise a/e ünlüsü dışındaki diğer ünlüler bazen yazılırken bazen yazılmaz (Yıldırım, 2019, s. 22). Şançi III Yazıtı’nda tanıklanan *yori-* fiilini yazıtlarda tarandığımızda düz-dar /ı/ ünlüsünün ilk hece dışında çoğunlukla yazıldığı görülmüştür: *sü yori-yın tedim* (𐌶𐌵𐌹𐌸𐌸𐌹𐌸𐌸𐌹𐌸𐌸𐌹𐌸𐌸) ŞU D 5 (Aydın, 2018, s.56); *yorıp* (𐌶𐌵𐌹𐌸𐌸𐌹𐌸𐌸) ŞU G 7 (Aydın, 2018, s. 61); *toga yori-p* (𐌶𐌵𐌹𐌸𐌸𐌹𐌸𐌸𐌹𐌸𐌸𐌹𐌸𐌸) KT D 35 (Aydın, 2019b, s. 62); *yori-yur ermiş* (𐌶𐌵𐌹𐌸𐌸𐌹𐌸𐌸𐌹𐌸𐌸𐌹𐌸𐌸) T1 G 3 (10) (Aydın, 2019b, s. 106); *yolın yori-sar* (𐌶𐌵𐌹𐌸𐌸𐌹𐌸𐌸𐌹𐌸𐌸𐌹𐌸𐌸) T1 D 6, 7 (23,24) (Aydın, 2019b, s. 110); *sü yori-lım* (𐌶𐌵𐌹𐌸𐌸𐌹𐌸𐌸𐌹𐌸𐌸𐌹𐌸𐌸) T 1 K 5 (29) (Aydın, 2019b, s. 111), *yori-dokı <üçün>* (𐌶𐌵𐌹𐌸𐌸𐌹𐌸𐌸𐌹𐌸𐌸𐌹𐌸𐌸) T2 K 3 (61) (Aydın, 2019b, s. 119). Ancak, *yori-* fiilindeki düz-dar /ı / ünlüsünün yazılmadığı örnekler de mevcuttur: *yor(i)yur értig* (𐌶𐌵𐌹𐌸𐌸𐌹𐌸𐌸𐌹𐌸𐌸) KT G 9, BK K 7 (Aydın, 2019b, s. 49, 76), *yor(i)yur tēyin* (𐌶𐌵𐌹𐌸𐌸𐌹𐌸𐌸𐌹𐌸𐌸𐌹𐌸𐌸) KKT D 12 (Aydın, 2019b, s. 55), *yor(i)masar* (𐌶𐌵𐌹𐌸𐌸𐌹𐌸𐌸𐌹𐌸𐌸) T 1 K 5 (29) (Aydın, 2019b, s. 106), *yor(i)mış* (𐌶𐌵𐌹𐌸𐌸𐌹𐌸𐌸𐌹𐌸𐌸) O D 5 (5) (Aydın, 2019b, s. 124), *yor(i)p* (𐌶𐌵𐌹𐌸𐌸) O K 3 (11) (Aydın, 2019b, s.125); *yor(i)-mazun* (𐌶𐌵𐌹𐌸𐌸𐌹𐌸𐌸𐌹𐌸𐌸) T1 G 4 (11) (Aydın, 2019b, s. 106).

Yukarıda sıralan bilgilerde Yenisey Yazıtları’nda söz içi /i/ ünlüsünün yazılması hususunda standart bir imla geleneğinin oluşmadığı görülmektedir. Yazıtlarda *yori-* fiili –DI geçmiş zaman ekiyle çekimlendiğinde fiilin ikinci hecesindeki düz-dar ünlünün (𐌶: /i/) çoğunlukla yazıldığı; *yori-[dım]* (𐌶𐌵𐌹𐌸𐌸𐌹𐌸𐌸) BK D 27, *yori-dımız* (𐌶𐌵𐌹𐌸𐌸𐌹𐌸𐌸𐌹𐌸𐌸) KT D 37 (Aydın, 2019b, s. 90, 63), *yori-dım* (𐌶𐌵𐌹𐌸𐌸𐌹𐌸𐌸𐌹𐌸𐌸) Ta D 9, Ta G 1, 2, ŞU K 7, ŞU D 4-6-7-8, ŞU G 3-6, ŞU B 1 (Aydın, 2018, s. 42,43,53,55,56,57,59,60); *sü yori-dım* (𐌶𐌵𐌹𐌸𐌸𐌹𐌸𐌸𐌹𐌸𐌸) “asker

gönderdim” ŞU D 11 (Aydın, 2018, s. 58); ancak düz-dar ünlünün (ʃ: i/i) yazılmadığı tek bir örneğin de mevcut olduğu görülmektedir: *biña yor(i)di* (ʃ ʒ ɣ ʒ D ʃ ʃ ʃ ʃ) “Süvari birliği <...> ilerlerdi.” Ta D 6 (Aydın, 2018, s. 42). Öyleyse Şançi III Yazıtı’nda karşımıza çıkan ʃ ʒ ɣ ʒ ʒ ifadesi *y^lor^l(i)t^l* şeklinde *yor-* fiilinin 1. tekil şahıs görülen geçmiş zaman çekimli biçimi olarak düşünülebileceği gibi, *yor-* fiilinden *-t-* ekiyle genişleyen *yorit-* fiilinin 1. tekil şahıs görülen geçmiş zaman çekimli biçimi olan *y^lor^l(i)t^l-<d>ı* şekli de olabilir. Yazıtlar tarandığında *yor-* ve *yorit-* fiillerinin yukarıda sıralanan okuma tekliflerinde² ileri sürülen “işleri/elçiliği” yürüt-/yerine getirmek” anlamında tanıklanmadığı görülmektedir:

yor- 1. “yürümek, gitmek, yol almak” = *yēr sayu kop toru ölü yorıyor ertig* “her yere yarı ölü yarı diri gidiyordunuz.” KT G 9, BK K 7 (Aydın, 2019b, s. 49, 76); 2. “(ordu) sevk etmek” = *öñdün kagangaru sü yorılım temiş* “Doğudaki kağana ordu sevk edelim, demiş.” T1 K 5 (29) (Aydın, 2019b, s. 111); 3. “(ordu) ilerlemek, hareket etmek” = *ertiş ügüzüg keçe yorıdımız* “İrtiş Irmağı’ni geçerek ilerledik.” KT D 37 (Aydın, 2019b, s. 63); 4. “yaşamak, ömür sürmek”³ = *azkıña türk yorıyur ermiş* “Sayıları az olan Türkler (öylece) yaşıyorlarmış.” (Aydın, 2009b, s. 106); 5. “isyan etmek” = *kañım kagan yēti yēgirmi erin taşıkmiş taşra yorıyur tēyin kü eşidip* “Babam kağan on yedi adamıyla isyan etmiş. ‘isyan başlıyor’ diye ses işitince...” KT D 12, BK D 10 (Aydın, 2019b, s. 54-55, 83).

yorit- 1. *süle-/yorit-* “sefer etmek, (ordu) sevk etmek”= ... *temir kapıgka tegi süledim, yırgaru yēr bayırku yēriñe tegi süledim, bunça yērke tegi yoritdım* KT G 4 “Demir Kapı’ya kadar sefer ettim. Kuzeyde Yer Bayırku topraklarına kadar sefer ettim. Bunca yere kadar asker sevk ettim.” (Aydın, 2019b, s. 48), = *ersinke tegi süledim... temir kapıgka tegi süledim, yırgaru yēr bayırku yēriñe tegi sü[ledim], bu[ñça yērke tegi y]oritd[ım]* BK K 3 “Ersin’e kadar sefer ettim... Demir Kapı’ya kadar sefer ettim. Kuzeyde Yer Bayırku topraklarına kadar sefer ettim. Bunca yere kadar asker sevk ettim.” (Aydın, 2019b, s. 75); 2. *sü yorit-* “(ordu) harekete geçirmek, sefer etmek” = *sü yoritdım atlat tēdim* T1 K1 (25) “Orduyu harekete geçirdim. ‘Atlara binin’ dedim.” (Aydın, 2019b, s. 110), = *sü yorılım tēdeçi unamañ ol sawıg eşidip sü yoritdım* T1 K 11 (35) “ ‘(Bilge Tonyukuk kötüdür, aksidir.) Ordu sevk edelim derse onaylamayın.’ O sözü işitip ordu sevk ettim.” (Aydın, 2019b, s. 113); 3. *yorit-* (<*yor-* “*mec.* ilerlemek, gelişmek, kalkınmak”) “*mec.* yürütmek, ilerletmek” = *edgü bilge kişig edgü alp kişig yoritmaz ermiş* “iyi akıl sahibi kişileri, iyi kahraman kişileri ilerletmezmiş” KT G 6 (Aydın, 2009b, s. 48).

Bir diğer okuma teklifinde ʃ ʒ ɣ ʒ ʒ ibaresi *yort-* fiiliyle karşılanıp “at sürmek” anlamı verilmiştir (Şirin, 2016, s. 193, 540). “Runik metinlerde ilk hece dışındaki hecelerde /i/ ünlüleri genellikle yazılır (Tekin, 2003b, s. 30) ya da bazen yazılırken bazen yazılmaz (Yıldırım, 2019, s. 22)” imla kuralı gereği *yorit-* fiilinin “harekete geçirmek” anlamından olsa gerek Şirin’in “*Kül Tigin Yazıtı-Notlar*” adlı eserinin sözlük kısmında *yort-* fiili (Şançi III Yazıtı tanık gösterilerek)⁴ *yorit-* şeklinde düşünülerek “atı dört nala sürmek” anlamı verilmiştir (Şirin, 2015, s. 360). Orhon

² *y^lor^l(i)t^l-<d>ı* “ elçiliğini yürüt-” (Kormuşin, 1997, s. 150; 2008, s. 166; 2016, s. 12; 2017, s. 171), “(işlerini) yürüt-” (Yıldırım vd., 2013, s. 237-238; Aydın, 2019b, s. 235).

³ *yor-* “yürümek” fiili işaretlendiği mekânsal hareketin sonucu olarak yazıtlarda “ilerlemek, ileri gitmek” kavram alanında kullanılarak yatay ekseninde ileri bir yönlü bir hareketi göstermektedir. Bu kavramsal alan metaforik zamansal transfer ile zaman çizgisine taşınarak “yaşamak” yani “zaman geçirerek ilerlemek” kavram alanında kullanılmıştır (Azılı, 2021, s. 180).

⁴ (Şirin, 2015, s. 540, 749).

Yazıtları tarandığında (Yenisey Yazıtları'nda *yorit-* fiili tanıklanmamaktadır) *yorit-* fiilinin *yor(i)t-* ve *yorit-* şeklinde yazıldığı görülmektedir: *yor(i)tdım* KT G 4, *sü yortdım* T1 K11 (35) (Aydın, 2009b, s. 48, 113). Ancak yazıtlarda “at sürmek” anlamında bir *yorit-/yort-* fiili tanıklanmamıştır.

UT'de *yorit-* “yürütmek, harekete geçirmek” = *yorit- işlät-* “harekete geçirmek”, “(nasihat) vermek” ve *yort-* “geçit töreni yapmak, yürütmek”, “yola çıkmak” şeklinde iki ayrı fiil tanıklanmıştır (Wilkens, 2021, s. 914); *yorit-* “yürütmek, işletmek, harekete getirmek” TT.VI.30,193; *yort-* “(at) sürmek, koşturmak” = *bütün alpları keyik avlap yortup...* “bütün alpları ile geyik avlayıp (at) sürerek / koşturup...” Uigurica IV. (Müller ve Gabain, 1946, s. 64)⁵. Kar.T.'de *yorit-* “1. yürütmek (DLT III, s. 803; KB, s. 554-555; AH, s. 454), 2. sürdürmek (DLT III, s. 803), *yort-* 1. “bir işe başlamak üzere yürümek” (DLT IV, s. 803), 2. “yola çıkmak”= *tañ ata yortalım* “tan vakti yola çıkalım” (DLT III, s. 330), 3. “at sürmek, atla gitmek, sefer etmek” (KB, s. 554-555)⁶, 4. “(atı) dörtlale koşturmak” (DLT III, s. 435) anlamında tanıklanmıştır. Kıp. T.'nde *yorit-* fiili tanıklanmazken *yort-* “dörtlale koşturmak, hızla gitmek, kaçmak” (GT, s. 399) anlamında kullanılmıştır. EAT'de *yorit-* “yürütmek”, *yort* “at, at koşturma, tırıs gidiş”, *yort-* 1. “yürümek, gitmek” = *yort ey gönül sen bir zaman* (Yunus. XIII-XIV. yy, 112), 2. “*mec.* yürümek, meyletmek” = *yabana yortdu vu yirttı yakayı* (Işk.XIV.yy, 150-2), 3. “at koşturmak, at sürmek, at koşturup gitmek, tırıs gitmek, koşturmak, atla süratli yürüyüş yapmak” (DK II, s. 340), 4. “(ordu) sefer etmek” = *Oradan Bolayır üstüne yortar* (Salâtin, XV.yy, 50). An.A.'nda *yort* “bir çeşit at yürüyüşü, tırıs” (DS, XI), *yortmak* “1. çalımla yürümek, 2. şımarıkça davranmak, gezip dolaşmak, 3. koşmak” (DS, XI).

yumuşına ﺟﻮﻣﯘﺷﯩﻨﺎ

Aydın, metnin 1. satırındaki ﺟﻮﻣﯘﺷﯩﻨﺎ *yumuşına* ifadesindeki ﺟ /a/'yı nida kabul etmiş ve *yumuşun a* şeklinde ayrı yazmıştır. KT'de + ηA 3. kişi iyelik eklerinden sonra geldiği için (*süçig sab+i+ηa yumşak agı+sı+ηa* “tatlı sözüne yumuşak ipeğine” KT G 6 - Tekin, 2003a, s. 36) ﺟ /a/ burada nida değil ET'deki yönelme (datif) hâl eki kabul edilmelidir. Bu durumda + ηA ekinden önce gelen iyelik eki yuvarlak ünlülü değil düz ünlüyle okunmalıdır: *elim yumuş+i+ηa* “ülkemin elçiliği+i+ne”. Çünkü, UT metinlerinde de *yumuş* sözcüğünün düz ünlülü eklerle kullanıldığı görülmektedir: [*yek*]niñ *yumuşçısı bir yek...* (AY 14/S. 7b. §8), *işin yumuşın kıl-* (AY 448/VI. 25b. §14) (Kaya, 1994, s. 253); *işin yumuşın* (BT V 52) (Koç, 2020, s. 325).

yumuş sözcüğünün anlamına dair ileri sürülen tekliflere baktığımızda;

- “elçilik” Kormuşin (1997, 2008, 2016, 2017), Useev (2011), Aydın (2013, 2019)
- “hizmet” (Şirin 2016) anlamları verilmiştir.

Tarihi Türk lehçelerini taradığımızda Köktürk işaretli metinlerde *yumuş* sözcüğü sadece Şançi III Yazıtı'nda tek yerde geçmektedir. Anlamı; *yumuş* “iş, hizmet” (Tekin, 2003a, s. 260), “hizmet, vazife; elçilik görevi” (Şirin, 2016, s. 749) olarak verilmiştir.

⁵ Uigurica IV C.'de *yort-* fiilinin anlamı “at koşturmak?” şeklinde soru işaretli verilmiştir (Müller ve Gabain, 1946, s. 117).

⁶ Tezcan, “Kutadgu Bilig Dizini Üzerine” adlı makalesinde *yort-* fiilinin anlamının “at sürmek, atla gitmek, sefer etmek” şeklinde olması gerektiğini ifade etmiştir (Tezcan, 1981, s. 78).

UT Budist ve Mani metinlerinde *yumuş* “iş, hizmet; hizmetçi” anlamında ikilemeler oluşturmuştur: *iş / yumuş kıлмаğ* (Hsü.T. VI 15), *iş / yumuş kıлтаçı, тапıғçı* (Hsü.T. VI 20), *işin / yumuşın kılıu teginip...* (AY 448/14, VI. 25b), *yumuşçı / тапıғçı бол-* (Sho. 3.3.1.R/1-2) (<http://derlem.cu.edu.tr>). Mani metinlerinde “amel” anlamında tek örnekte tanıklanmıştır: *Teñriler barça işin yumuşın* “Tanrılar tüm amellerini (BT V 52) (Koç, 2020, s. 325).

Wilkens tarafından hazırlanan *Eski Uygurcanın El Sözlüğü*’nde; *yumuş* (Alm. *dienst*) “hizmet”, *yumuşçı* (Alm. *assistierend*) “asiste eden”; (Alm. *bediensteter, diener, bote*) “hizmetkâr, kurye, haberci” anlamı verilmiş, bu sözcüğün türevi olarak da şu söz grupları sıralanmıştır: *yumuşçı kız* (Alm. *dienerin*) “uşak kız, hizmetçi kadın”, *yumuşçı kiçigi* (Alm. *botenjunge*) “kurye genci”, *yumuşçı tetse* (im Ritual-Alm. *assistierender Schüler*) “(ritüelde) asiste eden öğrenci”, *yumuşçılar uluğı* (Alm. *vorsteher der bediensteten*) “hizmetkârların başı”, *yumuşçılığ* (Alm. *mit ... als Diener*) “hizmetkâr olarak, ... hizmetçili” (Wilkens, 2021, s. 920).⁷

Kar.T.’de *yumuş* sözcüğü “haber; vahiy, kutsal mesaj; iş, görev” *yumuşçı* “haberci; elçi, peygamber; hizmetçi” anlamlarında kullanılmıştır. KB’de “haber” anlamında = *yumuş idmişin* (KB 5959) “haber göndermiş olduğunu...” (Arat, 2008, s. 987); “haberci” anlamında = *ölümdin yumuşçı ig ol aşnusu* (KB 4618) “Hastalık ölümün ilk habercisi...” (Arat, 2008, s. 791); “iş, görev, hizmet” anlamında = *uluğlar sözün tut yumuş kıլ yügür* (KB 4179) “Büyüklerin sözünü dinle, hizmetlerine koş...” (Arat, 2008, s. 725); “hizmetçi, görevli” anlamında = *yumuşçı bakıp aydı bir er turur* (KB 5955) “Hizmetçi baktı ve dedi ki: Bir adam gelmiş...” (Arat, 2008, s. 987) sözcükleri kullanılmıştır.

Kar.T.’siyle yazılmış Rylands ve TİEM73 Kur’an tercümelerinde *yumuş* sözcüğü “taşınan söz; haber, vahiy” anlamında kullanılmıştır⁸: *anlar kim teğrürler Tañrınıñ yumuşlarını...* (Far. *peygam*) (Rylands, 33/39). “Onlar ki Allah’ın vahiylerini tebliğ ederler...”; *täğrür män silärkä idim yumuşlarını...* (TİEM 73, 7/68) “Rabbimin vahiylerini size tebliğ ediyorum...”. Ayrıca, TİEM-73 Kur’an tercümesinde *yumuş* sözcüğü tek yerde “fidye” anlamında tanıklanmıştır: *ançaka teğı kaçan gälib bolsa silär anlarkä bäkütüñlär tügüñläriñi näsipäs urmağ anda keğin yä yumuş almağ köğğınça tokış tulumlarını ol* (TİEM 73, 47/4) “Artık bundan sonra (esirleri) ya karşılıksız ya da fidye karşılığı salıverin.” (Diy.KM) (hasenat.net, 2018). TİEM-73 Kur’an tercümesinde sadece tek yerde tanıklanan *yumuşçı* sözcüğü ise *Ar. resül* “sözün ve mesajın taşıyıcısı; elçi” (Rağib el-İsfahani, 2012, s. 426-427) anlamında kullanılmıştır: *ärmäs miz kınağlılar bir idğınça yumuşçı* (TİEM 73, 17/15) “Bir elçi göndermedikçe azap edici değiliz”.⁹

DLT’de *yumuş* sözcüğü Ar. *RŞL* (ر ص ل) kökünden türeyen *risâla* karşılığı için kullanılmış olup “iki ya da daha fazla kişi arasında elçilik” anlamı verilmiştir. Kaşgarlı,

⁷ Wilkens sözlüğünde *yumuş* sözcüğüne karşılık olarak Alm. *bote* “haberci” sözcüğü kullanılmıştır. Eğer *yumuş* sözcüğü “elçi” anlamında tanıklanmış olsaydı o zaman Alm. *botschafter* “elçi”, *delegierte* “delege”, *abgesandte* “elçi, temsilci” sözcüklerinin kullanılması gerekirdi.

⁸ Ar. *RŞL* (ر ص ل) kökünden türetilen *resül* sözcüğü kullanıldığı bağlama göre “taşınan söz; sözün taşıyıcısı, gönderilen elçi; peygamber, melek” anlamlarına gelmekte olup hem ‘sözün taşıyan’ hem de ‘taşınan söz’ hakkında kullanılır. Bundan dolayı “Allah’ın resüllerini” sözüyle bazen melek bazen de peygamberler kastedilir (Rağib el-İsfahani, 2012, s. 426-427).

⁹ “Kur’an-ı Kerim’de peygamber ifade edilirken bazen *nebi*, bazen de *resül* kelimesi kullanılır. ‘haber getiren’ anlamında *peygamber* kelimesi kullandığımızda, *nebi* ve *resül* kelimeleri arasındaki ayrımı dikkate almamaktayız. Bununla birlikte, mesajı insanlara ulaştırması için bir kimseyi aracı olarak göndermeyi ifade etmek için Türkçe bir kavram olarak elçilik kavramını veya dinî metinleri dikkate alarak *resül/nebi* kavramını ya da Farsça “peygamber” kavramını kullanmaktayız” (Aktaran Önal, 2013).

Türklerin *melek* sözcüğünü bilmediği için “melek”e *yumuşçı* dediğini ifade etmektedir (Dankoff, DLT C II, 1984, s. 152).

Yukarıda sıralanan bilgilerde Kar.T.’de *yumuş* ve türevlerinin üç anlam ile karşılandığı görülmektedir:

1. iş, hizmet; işçi, hizmetçi
2. elçi, elçilik
3. haber; haberci, habercilik

Bu karşılıklardan hangisinin Şançı III Yazıtı’ndaki anlama karşılık geldiğini anlamak için Eski Türkçedeki haberleşme ve elçilik ile ilgili diğer terimlere bakmamız gerekmektedir.

Köktürk işaretli metinleri taradığımızda Köktürklerin tıpkı Hunlar gibi haberleşmede iki ayrı sistem kurduğunu görüyoruz. Devletin iç haberleşme işlerini *sabçı* adındaki görevliler yürütürken, dış haberleşme görevini *elçi*’ler yürütmekteydi (*Geçmişten Günümüze Posta*, 2007, s. 40). Kaşgarlı’nın verdiği bilgiye göre *sawçı* sözlü ya da yazılı haber taşıyan görevlilere denmektedir. Oğuzlarda bu görevliler hısım ve dünürler arasında gidip gelerek iki tarafın yazılı mesajını birbirine iletmektedir (Atalay, DLT C III. s. 154, 441). Köktürk işaretli metinlerde *sabçı* sözcüğü şu bağlamlarda geçmektedir:

sabçı

“haberci, söz getiren” (Orkun, 1994, IV. s. 847), “sözcü, haberci” (Tekin, 2013: 60) = *sarıg atlıg sabçı yazıg atlıg yalabaç* “sarı atlı haberci serbest atlı sefir...” (IrkB. §16) (Orkun, 1994, II. s. 75). “sarı atlı haberci, yağız atlı elçi...” (Tekin, 2013: 28). *alp er oğlu süke barmış, sü yirinte eriklig sabçı türtmüş* “Yiğit bir adamın oğlu savaşa gitmiş. Savaş alanında (kendine) güçlü bir sözcü türetmiş...” (IrkB. §55) (Tekin, 2013, s. 25-33).

Köktürk işaretli metinlere göre Türklerde devletlerarası haberleşme işlerini yürüten resmi görevlilere *elçi* ya da *yalabaç/yalawaç* denmektedir. “Türkler, devletlerarasında gidip gelen kağan elçilerine şimdiki gibi ‘elçi’ derlerdi.” (Pehlivanlı, 2002, s. 523). Karahanlılarda hakanın gönderdiği bu elçilere *yalafar* denmektedir. Elçilerin taşıdığı mesaj kutsal sayıldığı için *yalafar* öldürülmez¹⁰ (Atalay, DLT C III, s. 48) casusluk yapmadığı müddetçe onlara dokunulmazdı (Kafesoğlu, 2013, s. 267). Köktürk işaretli yazıtlarda *yalawaç* “elçi, haberci, ulak” anlamında üç yerde tanıklanmıştır: Altın-Köl II (E 29) §7, Uybat I (E 30) §5 (Aydın, 2019a, s. 109, 112), BK. D §39 (Aydın 2019b, s. 95). UT’de bu iki sözcüğün ikileme şeklinde aynı anlamda birbiri yerine kullanıldığı görülmektedir: *elçi yalawaç* (Alm. *gesandter, staatskurier*) “elçi, sefir, kurye” (Wilkens, 2021, s. 253). Yusuf Has Hacib, beylerin ilden ile *yalawaç* adı verilen elçiler gönderdiği (KB-2593), bu kişilerin güvenilir ve sır saklayan vasıflarının olması gerektiği (KB-2594); bilgili, akıllı, temkinli, sözünü bilen (KB-2597, 2600, 2601); güvenilir, dürüst (KB-2607) kişiler olması gerektiğini belirtmektedir (Arat, 2008). Köktürk işaretli metinlerde *elçi* ve *yalabaç* sözcüğü şu bağlamlarda geçmektedir:

¹⁰ *yalawaçka bolmaz ölüm ya kıyın / eşitmiş sözün çın tegürse tilin* (KB-3818) “Elçi işittiği sözü aynen ulaştırırsa, ona ölüm ve ceza yoktur.”; *yalawaç tidiküm bu ilçi turur / bu ilçi sözün aysa ölmez kalur* (KB-3819) “İşte elçi dediğim böyle olan elçidir. Bu elçi ne söylerse söylesin, ona zeval yoktur.” (Karabeyoğlu, 2015, s. 49).

elçi

“elçi, sefir” (Orkun, 1994, IV. s. 800) = *kara senir elçig* “kara sınır elçisi” (Kemçik § 4) (Orkun, 1994, III. s. 90). *tenri elimke elçisi* “kutlu (aziz) yurdumun elçisi” (E 1. § 2) (Aydın, 2009a, s. 43).

yalabaç

“sefir, elçi” (Orkun, 1994, IV. s. 883) “elçi” (Tekin, 2013, s. 65) = *sarıg atlıg sabçı yazıg atlıg yalabaç* (IrkB. §11) “sarı atlı haberci, yağız atlı elçi...” (Tekin, 2013, s. 28). [*er*] *erdem için Tüpiüt kanka yalabaç* bardım “er erdem için Tibet hanına elçi [olarak] vardım.” (Altın Köl II C §2) (Orkun, 1994, III. s. 105). *yalabaç barıpan kelmediniz* “sefir (olarak) varıp gelmediniz.” (Uybat I, c §2) (Orkun, 1994, III. s. 142). *yalabaçı edgü sabı ötüği kelmez tiyin yayın süledim* “Elçisi, iyi haberi (ve) ricaları gelmiyor diye yazın sefer ettim.” (BK, D. §39) (Tekin, 2003a, s. 76-77).

Köktürk işaretli metinlerdeki bir diğer terim *körüğ* ve *til* sözcükleridir. Türklerde, “adi haberci ve casuslara *körüğ*, *til* (*dil*), *tıgrak*” denirdi (Pehlivanlı, 2002, s. 523). Bu sözcükler devletlerin gizli ve özel malumatlarını istihbari faaliyetlerle elde etmek için kullanılan askerî terimlerdir. Casusluk faaliyetlerinde *göz* önemli görev üstlendiği için Tr. *kör-* “görmek” fiilinden türeyen *körüğ* (<*kör-(ü)g*) sözcüğü askeri casusluk yapan kişiler için kullanılmıştır. Tr. *ti-* (<*ti-* “demek, söylemek”) fiilinden türeyen *til* sözcüğü de yine askeri istihbarat elde etmek için kullanılan bir başka terimdir. *til* “gizli malumat elde etmek için esir alınan ya da tutulan kişi” anlamına gelmekte olup Köktürk işaretli metinlerde de sıklıkla kullanılmıştır. Köktürk işaretli metinlerde *körüğ* ve *til* sözcüğü şu bağlamlarda geçmektedir:

körüğ

“haberci, casus” (Orkun, 1994, IV. s. 815), “casus, haberci, gözcü” (Ergin, 1978, s. 122) = *ança olurur erikli oguzdandan körüğ kelti* “Böylece oturur iken Oğuzlardan haberci geldi.” *körüğ sabı andag: tokuz oguz budun üze kagan olurtı tir...* “Habercinin sözü şöyle idi: Dokuz Oğuz milleti üzerine [bir] hakan [tahta] oturdu der...” (T. G. §8-9) (Orkun, 1994, I. s. 102). *kırkızda yandımız türğış kağanda körüğ kelti* “Kırgızlardan geri döndüğümüz (vakit) Türğış hakanda haberci geldi.” (T. K. §29) (Orkun, 1994, I. s. 110). *üç körüğ kişi kelti sabı bir* “Üç haberci geldi. [Hepsinin] sözleri bir.” (T. K. §33) (Orkun, 1994, I. s. 112).

til

“dil, harpte haber almak için tutulan adam” (Orkun, 1994, IV. s. 865), “(düşman hakkında) bilgi; gözcü, haberci” (Tekin, 2003a, s. 111) = *yelmesin meniñ er anta basmış, til tutmuş* “Öncü birliğine, benim askerlerim orada saldırmış, muhbirleri ele geçirmiş.” (ŞU, D. §12) (Aydın, 2018, s. 58). *bu süğ elit tidi kıyınıg könlünçe ay ben sana ne ayayın tidi kelir erser köğ ökülür kelmez erser tilig sabıg alı olur tidi* “Bu askeri ilet dedi. Cezasını (garp Türklerinin) gönlünce (=istediğin gibi) söyle; ben sana ne söyleyeyim dedi. Gelir ise köğ (?) toplanır, gelmez ise dil haberini alıp otur dedi.” (T. K. §32) (Orkun, 1994, I. s. 110). *tilig kelürti sabı andag* “[Bir] dil getirdiler. Sözü şöyle...” (T. B. §3) (Orkun, 1994, I. s. 112). “haberci getirdiler, sözü şöyle ...” (Ergin, 1978, s. 58).

elçi ve *yalabaç*, devletlerarası haberleşmede “resmi elçilikle vazifeli görevliler”; *körüğ*, casusluk ve ajanlık faaliyetlerinde “devlet adına çalışan gayri resmi elçilik görevlisi”; *til*, casusluk ve ajanlık faaliyetlerinde “düşman hakkında bilgi alınan tutsak”; *sawçı*, devletin iç

haberleşmesinde sözlü ya da yazılı haber taşıyan “gayri resmi elçilik görevlisi” anlamında kullanıldığı görülmektedir. Peki, Köktürk işaretli yazıtlardan sadece Şançi III Yazıtı’nda tanıklanan *yumuş* sözcüğü ne anlama gelmektedir?

Yukarıda *yumuş* sözcüğünün “haber, haberci; elçi, hizmetçi” ile ilişkili bir anlamı olduğu tarihî metinlerden tanıklarla gösterildi. Ancak *haberci*, *elçi* ve *hizmetçi* karşılıklarından hangisinin tam olarak *yumuş* sözcüğün anlamı olduğunu anlamak için sözcüğün geçtiği bağlam bir bütün hâlinde ele alınmalıdır. Bu amaçla bağlamda geçen *erdem* sözcüğüne bakılmalıdır.

erdem

Köktürk işaretli metinlerde *erdem* sözcüğü genellikle *alp*, *er* ve sebep bildiren *üçün* son çekim edatıyla birlikte *er erdem*, *erdem üçün*, *er erdem üçün*, *alpin erdem için* gibi ikili şekillerde kullanılmıştır: *er erdem* (E 2, §3), (E 5, §1), (E 41, §1) (Aydın, 2019a, s. 47, 55, 135); *erdem üçün* (Minusinsk §1) (Orkun, 1994, III. s. 97), *erdem üçün* (E 28, §1), (E 30, §4) (Aydın, 2019a, s. 104, 112); *er erdem üçün* (E 32, §1) (Aydın, 2019a, s. 118), *alpin erdem için* (ŞU, B. §7) (Aydın, 2009b, s. 135).

İkili kullanımlarda dikkat çeken husus *alp* ve *erdem* sözcüklerinin birbirini anlamsal olarak tamamlamasıdır.¹¹ Bu iki sözcük genellikle sebep bildiren *üçün* edatıyla birleştiğinde cümle bağlamına “sebebiyle, amacıyla” anlamını katmaktadır. Köktürk işaretli yazıtlarda kendinden bahsedilen kişi, *erdem için* ya hizmet etmekte = *er erdemim elimke tapdım* (Çakul I, §2)¹² (Orkun, 1994, III. s. 116) “er erdemim < için > ülkeme hizmet ettim”, ya savaşmakta = *[tab]gaçka bunça sünüşip alpin erdem için kü bunça tutdı* (İhe Hüşoto, B. §12)¹³ “Çine (karşı) bunca har edip şecaati, faziletinden dolayı şöhretini böylece tuttu (=muhafaza etti)” (Orkun, 1994, I. s. 137), ya da uzak illere elçi olarak gitmektedir = *er erdem için tüpüt kanka yalabaç bardım kelmedim* (E 29. Altın-Köl II, §7) “Savaşçı er şecaati için Tibet hanına elçi olarak gittim ve dönmedim.” (Kormuşin vd., 2016, s. 110-111).

Yazıtlardaki *erdem* sözcüğünün anlamını daha iyi izah edebilecek çarpıcı örnek IrkB.’de karşımıza çıkıyor. *alp erdem* şeklindeki ikili kullanımda kahraman -*alp* ve *erdemli olduğu için*- kendini güç ve heybet bakımından parsa benzetmektedir: *Esnegen bars men. Kamuş ara başım. Antag alp men, erdemlig men* “Esneyip duran kaplanım. Kamışlar arasında başım. Onca cesur (ve) onca erdemliyim.” (Irk.B. §10) (Tekin, 2013, s. 20).

Yukarıda tanıklanan ikili kullanımlarda açıkça görülüyor ki *erdem* ve *alp* sözcükleri arasında anlamsal bir yakınlık var. *er erdem*, *erdem üçün*, *er erdem üçün*, *alpin erdem için* gibi ikili kullanımlar “kahramanlık, yiğitlik, cesurluk” anlamında *şeref*, *insâniyet* ve *mertlik* gibi üstünlük ifade eden vasıfları anlatmak için kullanılmıştır. Sözelimi, Ata.Hak.’ta *Dâd İspehsâlâr Bey* methi bahsinde onun erdemleri (meziyetler) sıralanırken *mecd*, *mürüvvet* ve *fütüvvet* “şeref, insâniyet ve mertlik” gibi Tanrı tarafından erdemli kişilere ‘atâ (=ET. kut) kılınan üstün meziyetlere vurgu yapılmıştır: *yime mecd mürüvvet fütüvvet uğan / ‘atâ’ kıldı şahımka bu cümle ni* (Ata.Hak. §63-64) (Arat, 2006, s. 46).

Köktürk işaretli metinlerde tanıklanan bir diğer örnek elçilik yapanların öldürülebileceğini, esir alınabileceğini ya da geri dönemeyebileceğini bildiği hâlde “erdem

¹¹ Eski Türk yazıt ve el yazmalarında, *alp erdem* ikili kullanım şeklinde “kahramanlık, yiğitlik” anlamında kullanılmıştır (Aydın ve Karaman, 2019).

¹² bk. Çaa-Höl I (E 13) yazıtı

¹³ bk. Küli Çor yazıtı

üçün”, “er erdem için” ya da “alpın erdemini için” ölümü göze almalarıdır:¹⁴ *er erdem için töpüt kanka yalawaç bardım kelmedim* (Aydın, 2019a, s. 109) “Kahramanlık için Tibet hanına elçi (olarak) gittim, (ancak) geri dönmedim.”; *yalawaç barıpan kelmediñiz begimiz e* (Aydın, 2019a, s. 112) “Ah! beyimiz. Elçi (olarak) gidip (bir daha) geri dönmediniz.”

Eski Türklerde ad alma/koyma âdetlerinde de açıkça görülmektedir ki bir genç erkeğin âit olduğu toplum tarafından kabul görmesi ve adının hayırla anılması onun erdem (kahramanlık) alabilmesi ile mümkündür. Meselâ, DK destanlarındaki karakterlerin adlarına baktığımızda hemen hepsi bir kahramanlık sonucu ad almaktadır. *Dirse Han Oğlu Buğaç Han Destanı*’nda Dirse Han’ın oğlu boğayla giriştiği çetin mücadeleden sonra ad alabilmiş, gösterdiği erdemden “kahramanlıktan” dolayı kendisine *Boğaç* ismi verilmiştir (Drs.6b-19b) (Özçelik, 2016, s. 25-77). DK destanlarında ad alabilmenin kahramanlık göstermekle mümkün olduğunu şu cümleler açıkça dile getirilmektedir: “*Ol zemânda bir oğlan baş kesmese, kan dökme ad komazlarıdı.*” (Drs.37a) , “*Mere, benüm oğlum baş mı kesdi, kan mı dökdi? Beli, baş kesdi, kan dökdi, âdem ahtardı, dediler.*” (Drs. 39a) (Özçelik, 2016, s. 147,155).

Yukarıda tanık gösterilen cümlelerde *yumuş* sözcüğünün “resmi haberci, elçi” anlamında kullanıldığı açıkça görülmektedir. Peki, UT metinlerinde geçen *iş yumuş*, *yumuşçı tapıgçı* ikili kullanımlarında görülen “hizmet, hizmetçi” anlamının “haber, haberci; elçi” anlamıyla ne ilişkisi var? Köktürk işaretli yazıtları taradığımızda hiçbirinde *iş yumuş* ikilemesine rastlamıyoruz. Yukarıdaki örneklerden açıkça anlaşılmaktadır ki *iş yumuş* ikilemesi ilk defa UT metinlerinde tanıklanmıştır. UT’de *iş / yumuş kıлмаğ* (Hsü.T. VI 15) yanında bir de *tapıg/tapıgçı* “hizmet/hizmetçi” sözcüğüyle birlikte ikili kullanımlara rastlanmaktadır: *iş yumuş kıлтаçı / tapıgçı* (Hsü.T. VI 20), *yumuşçı / tapıgçı bol-* (Sho. 3.3.1.R/1-2) (<http://derlem.cu.edu.tr>). Öyle görünüyor ki, “hizmet, hizmetçi” anlamındaki *tapıg/tapıgçı* sözcüğü *yumuş* “haber”, *yumuşçı* “haberci, elçi” sözcüğüyle birlikte ikili kullanılarak zamanla *yumuş işi* “habercilik / elçilik işi”, *iş yumuş* şeklinde ikileme olarak kalıplaşmış ve “iş, hizmet, görev” anlamı *yumuş* sözcüğü için kullanılmaya başlamıştır.

KB’de *yumuş* “haber, işaret, iş, hizmet”, *yumuşçı* “haberci, hizmetçi” anlamlarında kullanılmıştır: *yumuş* 1. “haber” = *ukup kirdi aydı negü aymışın / kadaşı anıñdın yumuş idmişin* KB-5959 “Hizmetçi geri dönüp onun dediklerini ve kardeşinin onun vasıtasıyla bir haber göndermiş olduğunu söyledi” (Arat, 2008, s. 987); 2. “işaret, gösterge” = *kara saç örünji ölümün yumuş* KB-1105 “Kara saçın ağarması ölümün işaretidir” (Arat, 2008, s. 269); 3. “iş, görev” = *ağı kaznağı tutsa altun kümüş / ol er başka iltse bu aymış yumuş* KB-2742 “Hazinede altını, gümüşü koruyabilsin, kendisine verilen işleri başarabilsin” (Arat, 2008, s. 513); 4. “hizmet” = *uluğlar sözün tut yumuş kıl yügür* KB-4179 “Büyüklerin sözünü dinle, hizmetlerine koş” (Arat, 2008, s. 725), *yumuşçı* 1. “haberci” = *ölümün yumuşçı ig ol aşnusu* KB-4618 “Hastalık ölümün ilk habercisidir” (Arat, 2008, s. 791), *yumuşçı cevabı ögdülmüşke* “habercinin Ögdülmüş’e cevabı” KB-5962 (Arat, 2008, s. 989); 2. “hizmetçi” = *yumuşçı bakıp aydı bir er turur* KB-5955 “Hizmetçi baktı ve dedi ki: Bir adam gelmiş” (Arat, 2008, s. 987) anlamlarında kullanılmıştır. Görülüyor ki KB’de *yumuş* sözcüğü “haber/haberci” arkaik anlamını korumakla birlikte “hizmet, iş, görev; hizmetçi” anlamında da kullanılmaktadır.

¹⁴ Şirin (2016, s. 438-439)’da *ârdâm / âldâm* “kahramanlık, yiğitlik, erlik”, *âr ârdâm* “vatan ve toplum uğruna yapılan maddi ve manevi eylemler” anlamı verilmiştir.

UT'de *iş yumuş*, *yumuşçı tapıgçı* gibi ikili yapılarda kullanılan *yumuş* sözcüğü zamanla kız ve oğlan sözcükleriyle de yan yana gelerek *yumuş oğlanı* “hizmetçi oğlan”, *yumuşçı kız* “hizmetçi kız” şeklindeki kelime gruplarını oluşturmuştur: *yumuşçı kız* “uşak kız, hizmetçi kadın”, *yumuşçı kiçigi* “kurye genci” (Wilkens, 2021, s. 920). KB'den taranan örneklerde bu tür ikili kullanımlara rastlanmamıştır. *yumuşçı* ve *oğlan* sözcükleri tek başına “haberci, hizmetçi” anlamında kullanılmıştır: *yumuşçı bakıp aydı bir er turur* KB-5955 “Hizmetçi baktı ve dedi ki: Bir adam gelmiş” (Arat, 2008, s. 987), *oğlan şu'ali yumuşçıka* “hizmetçinin haberciye suali” (KB-5957) (Arat, 2008, s. 987), *yana çıktı oğlan ayıttı sözün* “Hizmetçi tekrar çıktı ve ... sordu” (KB-5957), *oğlan cevabı Ögdülmiş'ke* “hizmetçinin Ögdülmiş'e cevabı” (KB-5955) (Arat, 2008, s. 987).

KB tarandığında *yumuş* sözcüğünün “haber” anlamını, yavaş yavaş “iş, hizmet” anlamına bıraktığını gösteren beyitlere de tesadüf edilmektedir. “Ögdülmiş İligke Yalavaç Idguka Negü Teg Er Kerekin Ayur” bahsinde Ögdülmiş, hükümdara *elçi* “yalavaç” seçiminde dikkat etmesi gereken noktaları anlatırken *iş* ve *elçi* sözcüklerini aynı bağlamda kullanmaktadır: *yalavaçtın itlür telim türlüğ iş/yalavaçtın ötrü kelür körklüg iş* “pek çok iş elçilerle görülür; iyi sonuçlar elçiler yüzünden elde edilir.” KB-2599 (Arat, 2008, s. 492-493). Yine bir başka yerde elçinin hükümdara candan bağlı bir hizmetkâr olduğu ve elçinin meziyetleri dolayısıyla *iş*'ini “elçilik” başarıyla sonuçlandıracağı anlatılmaktadır: *bagırsak tapugçı beg asgın tiler* “candan bağlı olan hizmetkâr beyin faydasını ister” KB-2608; *kayu işte aşnu aşunsa ukuş/ol iş başka bardı sınıdım öküş* “akıl hangi işte ön ayak olursa, o iş başarıyla sonuçlanır; bunu çok sınıdım” KB-2604 (Arat, 2008, s. 494-495).

Har.T.'yle yazılan eserlerde *yumuş* “hizmet, hizmetçi” anlamlarında kullanılmış olup iki yerde ikili kullanıma rastlanmıştır: *yumuşlık tutdı aña, işletti anı* (ME, 142 §9), *işçi yumuşçı* (KE, 188v. §13) (Ata, 1997, s. 266), *tapugçı yumuşçı* (KE, 183v. §21) (Ata, 1997, s. 260), *yumuşçı bol-* (KE, 188r. §12) (Ata, 1997, s. 67), *yumuşçılık* “işçilik” (KE, 188v. §14) (Ata, 1997, s. 266). Kıp.T.'de; “hizmet, hacet; hizmetçi” anlamlarında kullanılmıştır: *yumuş* 1. “hizmet, vazife” (KF), 2. “hacet, lüzumlu şey” (Kİ); *yumuşçı* “hizmetçi, işte kullanılan uşak” (Kİ) ~ *yumuşçu* (İH) (KTS, 2007, s. 330).

EAT ve Osm.Tr. dönemi manzum ve mensur eserlerinde; *yumuş* “iş, hizmet, vazife”, *yumuşçu* “işçi, hizmetkâr” anlamında tanıklanmıştır (Türk Dil Kurumu, 2021): 1.“hizmet” anlamında; *Müslümanlık melikinin bir yumuşuna vara* (Fütuh. 27). “vazife” anlamında; *Kaçan Hak Teâlâ bir ferişte yeryüzüne yumuşa gönderse ol ferişte destur diler, aydur ki...* (Faz. 20). 2. “iş” anlamında; *rehî (Far.) yumuşa giden hizmetkâra derler* (Deka. 98). *yumuşçu* “işçi, hizmetçi” anlamında; *Hod bular her birisi yumuşçudur / İş buyuran kanı, bunlar işçidir* (Ga. 235). Ancak, Osm.Tr. sözlüklerinde *yumuş* sözcüğü arkaik anlamda “asker, askere yol gösteren, haberci” şeklinde de tanıklanmıştır: “çeri kılavuzu ve haberci ve yumuş oğlanı” (Far. *pervâne*) (Tuh. 305-2), “çeri ve kılavuz ve haberci ve yumuş oğlanı” (Far. *pervâne*) (Ni'meti 141), “yumuş oğlanı ve kulavuz” (Far. *pervâne*) (Şamil. 394) (Türk Dil Kurumu, 2021). Tek bir yerde ise *iş yumuş* şeklinde ikili kullanıma tesadüf edilmektedir: *Yâ Üç bir işim var, anı bitiriverirsen dedi, Üç işin yumuşun nedir dedi* (İs.H. 529) (Türk Dil Kurumu, 2021).

UT'de “oğlan” sözcüğüyle yan yana gelerek *yumuş oğlanı* “hizmetçi oğlan” anlamında söz grubu oluşturan *yumuş* sözcüğü DK'da arkaik anlamda “haberci, emir kulu; elçi” şeklinde kullanılmıştır: *Azrâ'ül aydur: ... men dahı bir yumuş oğlanıyam didi* (DK D.160) (Ergin, 2011, s. 179).

3. Problem Durumu: İkinci satırdaki “*enlig çor inançu alp tarçan ataçım*” özel ad ya da unvan grubu nasıl anlamlandırılmalıdır?

Köktürklerde “çor”¹⁵ unvanı genellikle devletin idari teşkilatında görev alan kişiler için kullanılmakta olup bu kişiler arasında hakan olanlar (*Baga-çor*, M 587; *Moyen-çor*, M 747) olabileceği gibi bir boyun (*To-lu*) başındaki idareciler için de “çor” unvanı kullanılmaktadır. Bu unvanla anılan kişiler aynı zamanda ordu kumandanı olarak da görev yapmaktadır¹⁶ (Donuk, 1988, s. 13-14). *Çor* kavram işareti idari ve askerî bir terim olarak Köktürk harfli eski Türk yazıtlarında oldukça sık geçmektedir (Alyılmaz, 2013, s. 45).

Şançi III Yazıtı’nda Enlig-çor’dan sonra adı ya da sadece unvanı söylenen bir diğer kişi “Inançu Alp Tarkan” adıyla anılan Enlig-çor’un babasıdır. “Inançu Alp Tarkan” kişinin adı olabileceği gibi¹⁷ tek başına kişinin rütbesi de olabilir.¹⁸ Eğer rütbesi ise, *Inançu* ve *Tarkan* payelerine bakılarak bu kişinin devlet idaresinde yüksek rütbeli bir memur olduğu söylenebilir. Zira, Orhon, Yenisey ve Uybat yazıtlarında *Inançu* unvanının “bakan” anlamında tanıklandığı örnekler de mevcut: “tarduş inançu çor”, “el ögesi inançu bilge”¹⁹, “urung başı ertim, inançu ertim” (Donuk, 1988, s. 17). Öyleyse Enlig-çor’un *ataçım* “babam” diyerek tanımladığı kişi *Inançu* unvanına sahip hakana yakın bir devlet görevlisi olmalıdır. Bu durumda Enlig-çor adlı kişi ya ordu komutanı ya da bir boyun başındaki “beg”dir.

Sonuç

Köktürk işaretli yazıtlarda *alp*, *er*, *erdem/erdemlilik* sözcükleri “şeref, kahramanlık, yiğitlik; fazilet” gibi hayatın her safhasında çeşitli vesilelerle uğruna can verilebilecek meziyetleri ihtiva etmektedir. Bu meziyetleri elde etmek için Köktürk işaretli metinlerde sıkça *er erdem*, *erdem için*, *er erdem için*, *alpin erdem için* gibi söz grupları kullanılmıştır. Türklerde habercilik ve elçilik görevi de erdem uğruna hayatın feda edilebileceği mesleklerden biridir. Köktürk işaretli metinlerde habercilik/elçilik çeşitli biçimlerde gerçekleşmekte olup görevin türüne göre çeşitli adlar almaktadır.

ET Köktürk işaretli metinlerde *elçi*, *yalavaç*, *körüg*, *til*, *sabçı* ve *yumuş* sözcükleri haberin ve elçiliğin mahiyetine göre doğrudan “haber/habercilik, elçilik” kavram alanı için kullanılmıştır. Bu sözcüklerden *elçi* ve *yalabaç* “devletlerarası resmi haberci, elçi”, *körüg* ve *til* “istihbarat ve casusluk yapan görevli/esir”, *sabçı* “devlet içindeki gayri resmi haberci/elçi” anlamlarında kullanılmış olup sadece Şançi III Yazıtı’nda tanıklanan *yumuş* sözcüğü de kullanıldığı bağlama göre haberci/elçi anlamına gelmektedir. Bu sözcüğün tarihi metinlerde türevleriyle birlikte sıklıkla kullanıldığı ve anlam bakımından farklı bir yöne evrildiği görülmektedir. Mesela, KB’de *yumuş* sözcüğünün tek başına “haber, haberci/elçi” arkaik

¹⁵ “çor” sözcüğü için ayrıca bk. Aydın, 2019a, s. 61.

¹⁶ Kitabelerde 718’de Karluk isyanı sonucu savaşta ölen *Külü-çor* adına Ihe Huşotu’da bir kitabe dikilmiştir (Donuk, 1988, s. 14).

¹⁷ “Göktürk ve Uygur dönemi metinlerinde *bilge*, *kagandan* başka *öge* ‘devletin danışmanı’, *beg* ‘boyun, kabilenin başı’ (...) gibi üst düzey devlet yetkililerini ve *ata* ‘baba’, *kişi* ‘kişi’ gibi halk kitlelerinin bireylerini de niteler” (Şirin User, 2006). *Inanç* ve diğer türevleri 10. asırda, Uygur elçilerinin adları arasında (Hamilton, 1962, s. 152) ve Németh’e göre (1930, s. 262), Oğuz Yabgu devletinin hânedan üyelerinin unvanlarında da geçmektedir (Akt. Donuk, 1988, s. 17-18).

¹⁸ *Inançu Tarhan (Bäg)* “*Alm.* männlich II erkek adı”, *Inançu* “kişi adının bir bölümü” (Wilkens, 2021, s.288); *Inançu* “daha çok unvan veya rütbe...” (Aydın, 2019a, s. 101); *Tarkan* “unvanın çeşitli devrelerde farklı anlamlar taşıdığı bilinir. Örneğin, Uygurlarda ‘vekil, nazır’, Oğuzlarda ‘sübaşından sonra gelen makam sahibinin unvanı’, Hazarlarda hükümdar unvanı vs.” (Aydın, 2019a, s. 115).

¹⁹ *bilge* unvanı hakandan sonra gelen veliahta ya da hükümdarın en yakın akrabalarına verilirdi (Ögel, 1952, s. 112).

anlamını korumakla birlikte iş “hizmet, vazife”, elçi (yalavaç) ve tapıgçı “hizmetçi” sözcükleriyle aynı bağlamda kullanılarak zamanla yumuş “iş, görev, hizmet”, yumuşçı “hizmetçi” anlamında kullanıldığı görülmüştür. İlk defa UT eserlerinde tanıklanan iş yumuş kılmag ve iş yumuş kıltacı / tapıgçı ikili kullanımlarının bu duruma etki ettiği düşünülebilir. Bu ikili kullanımlar zamanla yumuş işi “habercilik / elçilik işi”, iş yumuş şeklinde ikileme olarak kalıplaşmış ve “iş, hizmet, görev” anlamı için kullanılmaya başlamıştır. Ayrıca, Kar.T.’yle yazılmış Rylands Kur’an tercümesinde yumuş sözcüğünün, “haber, mesaj” arkaik anlamından dinî anlamda “kutsal mesaj; vahiy” anlamında kullanıldığı ve bu anlamdan da TİEM-73 Kur’an tercümesinde “haber götüren/getiren; elçi; peygamber” anlamındaki yumuşçı sözcüğünün türediği de tarihi metinlerde tanıklanmıştır.

Har.T. döneminden itibaren hem tekli hem ikili kullanımlarıyla hem de türevleriyle EAT ve Osm.Tr. döneminde de tanıklanan yumuş sözcüğünün “haber; haberci, elçi” arkaik anlamını korumakla birlikte anlam genişlemesi sonucu iş yumuş, iş yumuş kıltacı / tapıgçı gibi ikili kullanımlarla “iş, hizmet, vazife; işçi, hizmetçi” anlam alanında da kullanılmaya başladığı görülmüştür. Sözcüğün arkaik anlamında habercilik/elçilik olmakla birlikte bu görevi yürüten kişiler hâlihazırda askerlik mesleğini de yürütmektedir. Zira, Osm.Tr. sözlüklerinde yumuş “asker ve askere yol gösteren kılavuz, haberci” anlamlarının da tanıklanmaktadır.

Çalışmanın konusu olan Şançi III Yazıtı’nda karşımıza çıkan 𐰽𐰺𐰸𐰸 $y'or'(i)-t'$ ifadesi daha evvelki okuma ve anlamlandırma tekliflerinde $yor(i)t-ıp$ “(elçiliğini/işlerini) yürüt-, yerine getir-”; “yürüyüp, (yola çıkıp)” ve $yort-ıp$ “at sürüp” şeklinde okunmuş ve anlamlandırılmıştır. Ancak, yaptığımız taramalarda hem Orhon hem de Yenisey yazıtlarında ilk heceden sonraki hecelerde düz-dar ünlülerin imlasındaki kuralsızlıktan dolayı $yori-$ “yürümek, gitmek” fiilinin –DI geçmiş zaman ekini aldığı bazen $yor(i)-tı$ 𐰽𐰺𐰸𐰸 bazen de $yori-ti$ 𐰽𐰺𐰸𐰸 / 𐰽𐰺𐰸𐰸 𐰽𐰺𐰸𐰸 şeklinde tanıklandığı, ancak Yenisey Yazıtları’nda $yorit-$ / $yort-$ şeklinde bir fiilin tanıklanmadığı görülmüştür. Bunun yanında, Orhon Yazıtları’nda $yorit-$ fiilinin $yor(i)t-$ ve $yorit-$ “sefer etmek, (ordu) sevk etmek, (ordu) yürütmek” şeklinde tanıklandığı ($yor<ı>t-dim$ KT G4, *sü yorit-dim* T 35) (Aydın, 2009b, s. 48, 113) ancak tüm Köktürk işaretli yazıtlarda “at sürmek” anlamında bir $yorit-/yort-$ fiilinin tanıklanmadığı görülmüştür. Ayrıca UT $yori-$ “yürümek, gitmek” temel anlamından $> yorit-$ “yürütmek, harekete geçirmek” $> yort-$ “(at) yürütmek / (at) koşturmak” (Uigurica IV. 64) ve $yort-$ “geçit töreni yapmak, yürütmek” (Wilkens, 2021, s. 914) anlamlarının türetildiği görülmüştür.

Yukarıda verilen tüm bilgilerden hareketle Şançi III Yazıtı’nın ilk satırı şu şekilde okunup her iki satır şöyle anlamlandırılabilir:

Transkripsiyon

(1) öz elin yėti körti. elim yumuşıña yortıtı. beş elke tegdim, erdemim üçün. (2) enlig çor. inançu alp tarkan ataçım a adrıldımız, esisim.

Anlamı

(1) “Öz yurdunu yedi (kez) gördü. Yurdumun resmi haberciliği (elçiliği) (için) yürüdü (sefer etti). Erdem uğruna beş ülkeye ulaştım.” (2) “(Ben) Enlig Çor. Inançu Alp Tarkan (olan) babamdan ayrıldım, ah! Ne yazık!

Kısaltmalar

Ar.	Arapça	İH	El-İdrâk Haşiyesi
Ata.Hak.	Atabetü'l-Hakayık	İs.K.	İskender Kitabı
AY	Altun Yaruk	Kar.T.	Karahanlı Türkçesi
C	Cilt	KB	Kutadgu Bilig
Çağ.T.	Çağatay Türkçesi	KE	Kıyasü'l-Enbiya
Deka.	Dekayıku'l-Hakayık	KF	Kitâb Fi'l-Fıkh
D.KM	Diyanet Kur'an Meâli	Kıp.T.	Kıpçak Türkçesi
DK	Dede Korkut	Kİ	Kitâbü'l-İdrak Li-Lisâni'l-
DLT	Divanü Lûgati't-Türk	Etrak	
EAT	Eski Anadolu Türkçesi	KT	Köktürk Türkçesi
ET	Eski Türkçe	KTS	Kıpçak Türkçesi Sözlüğü
Far.	Farsça	Ni'meti	Lûgat-ı Nimetullah
Faz.	Fazail-i Mekke ve Medine	Osm.T.	Osmanlı Türkçesi
ve Beytü'l-Makdis		Şamil.	Şamilü'l-Luga
Fütuh.	Fütuhü'ş-Şam Tercümesi	Tr.	Türkçe
Ga.	Garibname	Tr.T.	Türkiye Türkçesi
HT	Harezmi Türkçesi	TS	Tarama Sözlüğü
HŞ	Hüsrev ü Şirin	Tuh.	Et-Tuhfetü's-Seniyye
IrkB.	Irk Bitig	An.A.	Anadolu Ağızları
Işk.	Işknâme	UT	Eski Uygur Türkçesi
		Yunus.	Yunus Emre

Kaynaklar

- Aksoy, Ö. ve Dilçin, D. (2009). *Tarama sözlüğü* (cilt VI, u-z). Ankara: TDK Yayınları: 212.
- Alyılmaz, C. (2013). Karı Çor Tigin yazıtı. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 2(2), 1-61.
- Alyılmaz, C. (2020). Yörü- (...> yürü-) eylemi nereden geliyor? *BUGU Dil ve Eğitim Dergisi*, 1(1), 1-19.
- Arat, R. R. (2008). *Kutadgu Bilig (Yusuf Has Hacib)* (2 b.). Ankara: Kabalcı Yayınevi.
- Ata, A. (2004). *Karahanlı Türkçesi: Türkçe ilk Kur'an tercümesi (Ryland nüshası), giriş-metin-notlar+dizin*. Ankara: TDK Yayınları.
- Ata, A. (1997). *Kıyasü'l-enbiya*. Ankara: TDK Yayınları.
- Aydın, E. (2018). *Uygur yazıtları*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Aydın, E. (2019a). *Sibirya'da Türk izleri-Yenisey yazıtları*. İstanbul: Kronik Kitap.
- Aydın, E. (2019b). *Orhon yazıtları (Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor)*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Aydın, E. ve Karaman, A. (2019). Eski Türk yazıt ve el yazmalarında ikilemeler. *JOTS*, (3/2), 259-286.
- Azılı, K. (2021). *Mekândan zamana metaforik transferler (eski Türkçe üzerine teorik bir inceleme)*. İstanbul : Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Caferoğlu, A. (2011). *Eski Uygur Türkçesi sözlüğü*. Ankara : TDK Yayınları.

- Dankoff, R. ve Kelly, J. (1984). *Maḥmūd al-Kāşgarī, compendium of the Turkic dialects (Dīwān Luġat at-Turk) (II)*. USA: Harvard University Press.
- Donuk, A. (1988). *Eski Türk devletlerinde idarî-askerî ünvan ve terimler*. İstanbul: TDAV Yayınları.
- Edib Ahmed b. Mahmud Yükneki. (2006). *Atebetü'l-Hakayık*. (R. R. Arat, Dü.) Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.
- Ergin, M. (1978). *Orhun abideleri*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Gökçe, F. (2015). Kutadgu Bilig’de kör- “görmek”: çok anlamlılık, metafor ve gramerleşme. *Türkbilig*, (29), 59-76.
- Hacıeminoğlu, N. (2000). *Kutb'un Husrev ü Şirin'i ve dil hususiyetleri*. Ankara: TDK Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (2013). *Türk milli kültürü* (35 b.). İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Karabeyoğlu, A. (2015). *Dîvānu Luġāti't-Türk'te savlar ve kültürel kavramlaştırma*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Kaşgarlı Mahmud. (1999). *Divanü Luġat-it Türk dizini* (4 b., cilt IV). (B. Atalay, çev.) Ankara: TDK Yayınları: 524.
- Kaşgarlı Mahmud. (1999). *Divanü Luġat-it Türk tercümesi* (4 b., cilt III). (B. Atalay, çev.) Ankara: TDK Yayınları.
- Kaya, C. (1994). *Uygurca Altun Yaruk (giriş, metin, dizin)*. Ankara: TDK Yayınları: 607.
- Koç, A. T. (2020). *Maniheist Türkçe metinlerin söz varlığı*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Komisyon. (1979). *Türkiye'de halk ağzından derleme sözlüğü* (cilt 11). Ankara: TDK Yayınları.
- Komisyon. (2007). *Geçmişten günümüze posta*. Ankara: PTT Genel Müdürlüğü.
- Кормушин, И. (1997). *Тюркские Енисейские эпиграфии . Тексты и исследования*. Москва: Издательство академия наук.
- Кормушин, И. (2008). *Тюркские енисейские эпиграфии грамматика, текстология*. Москва: Издательство академия наук.
- Kormuşin, İ. (2017). *Yenisey eski Türk mezar yazıtları - metinler ve incelemeler*. (R. Alimov, çev.) Ankara: TDK Yayınları.
- Kormuşin, İ., Mozioğlu, E., Alimov, R. ve Yıldırım, F. (2016). *Yenisey-Altay-Kırgızistan yazıtları ve kağıda yazılı runik belgeler*. Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Müller, F. ve Gabain, A. v. (1946). *Uygurca üç hikaye (Uigurica IV)*. (S. Himran, çev.) İstanbul: İbrahim Horoz Basımevi.
- Orkun, H. N. (1994). *Eski Türk yazıtları*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları Yayınları.
- Ögel, B. (1957). Doğu Göktürkleri hakkında vesikalar ve notlar. *Bellekten*, XXI(81), 81-137.
- Önal, R. (2013). Kur'an'daki nebî – resûl kavramlarına teolojik yaklaşım. *Kelam Araştırmaları*, 11(1), 329-350.
- Özçelik, S. (2016). *Dede Korkut -Dresden nüshası- metin, dizin*. Ankara: TDK Yayınları.
- Pehlivanlı, H. (2002). Eski Türkler ve Selçuklularda istihbaratçılık.
- Güzel, H. C., Çiçek, K. ve S. K. (Ed.) içinde, *Türkler ansiklopedisi* (cilt 5, s. 279-285). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

- Rağıb el-İsfahani. (2012). *Müfredat- Kur'an kavramları sözlüğü* (3 b.). (A. Güneş, ve M. Yolcu, çev.) İstanbul: Çıra.
- Sertkaya, O. F. (2008). Göktürk (runik) harfli yazıtların envanter alfabe ve bibliyografya problemleri üzerine. *Dil Araştırmaları Dergisi*, 2, 7-34.
- Sertkaya, O. (2013). Runik metinlerin envanter problemi ve Moğolistan'daki runik yazıtların envanteri nasıl yapılmalı? *Makaleler (Seçme Araştırma ve İncelemeler)* (Cilt 2, s. 9-46). İstanbul: Çantay Yayınları.
- Seyf-i Sarâyi. (1989). *Gülistan tercümesi*. (A. F. Karamanlıoğlu, Dü.) Ankara: TDK Yayınları: 544.
- Şirin User, H. (2006). Eski Türkçede bazı unvanların yapısı üzerine. *Bilig*, 39, 219-238.
- Şirin, H. (2015). *Kül Tigin yazıtı-notlar*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Şirin, H. (2016). *Eski Türk yazıtları söz varlığı incelemesi*. Ankara: TDK Yayınları.
- Tekin, T. (2003a). *Orhon yazıtları* (3 b.). İstanbul: Yıldız.
- Tekin, T. (2003b). *Orhon yazıtları grameri*. İstanbul: Türk Araştırmaları Dizisi, 9.
- Tekin, T. (2013). *İrk Bitig - Eski Uygurca fal kitabı*. Ankara: TDK Yayınları.
- Tezcan, S. (1981). Kutadgu Bilig dizini üzerine. *TTK Belleten*, XLV/2(178), 23-78.
- Toparlı, R., Vural, H. ve Karaatlı, R. (2007). *Kıpçak Türkçesi sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Useev, N. (2011). *Yenisey cazma estelikleri I: leksikası cana tekstter (Yenisey yazıtları I: söz varlığı ve metinler)*. Bişkek: Kırgız Millî Bilimler Akademisi Dil ve Edebiyat Enstitüsü ve Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi.
- Wilkens, J. (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen (Altuigurisch - Deutsch – Türkisch), Eski Uygurcanın el sözlüğü (Eski Uygurca – Almanca – Türkçe)*. Deutschland: Herausgegeben von der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen.
- Yıldırım, A. (2019). *Yenisey yazıtları grameri*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yıldırım, F., Aydın, E. ve Alimov, R. (2013). *Yenisey-Kırgız yazıtları ve İrk Bitig*. Ankara: Bilgesu.
- Yüce, N. (1993). *Mukaddimetü'l-Edeb (Hvarizm Türkçesi ile tercümelî Şuster nüshası)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

İnternet Kaynakları

- (2016). <http://derlem.cu.edu.tr>: <http://derlem.cu.edu.tr> adresinden alındı
- bitig.kz*. (2021, 9 9). *bitig.kz* Web Sitesi: <https://bitig.kz/?mod=1&tid=2&oid=57&lang=k> adresinden alındı
- hasenat.net*. (2018). *hasenat.net* Web Sitesi: <http://www.hasenat.net/> adresinden alındı
- Türk Dil Kurumu*. (2021, 9 29). Türk Dil Kurumu Resmi İnternet Sitesi: <http://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı

Extended Abstract

In the Yenisei inscriptions, the word *erdem* is defined with words such as “heroism, bravery, bravery, bravery” when combined with the words *alp* and *er*; When combined with phrases such as *er erdem*, *erdem için*, *er erdem için*, *alpin erdem için*, it expresses an ideal. This ideal is realized in various situations in the inscriptions and is also related to the profession of "embassy", which means taking part in the internal and external communication activities of the state. In the Yenisei inscriptions, there are many concepts about how the embassy and communication were made between Turkish tribes and states. The words *elçi*, *yalavaç*, *körüg*, *tl*, *sabçı* and *yumuş* witnessed in these inscriptions were used directly for the concept of “news/journalism, embassy” according to the entity of the news and embassy. For example, *elçi* and *yalavaç* “interstate official messenger, envoy”, *körüg* and *tl* “intelligence and spying officer/prisoner”, *sabçı* “unofficial messenger/ambassador within the state” are used. the word *yumuş*, for the first time witnessed in the Shanchi III inscription, also means “a messenger/envoy”, depending on the context in which it is used. It is seen that this word is frequently used with its derivatives in historical texts and has evolved in a different direction in terms of meaning. For example, in Kutadgu Bilig, the word *yumuş* is used in the same context with the words *iş* “service, duty”, *elçi* “yalavaç” and *tapıgçı* “servant” while retaining the archaic meaning of "news, messenger/envoy". It has been seen that it is used in the sense of *yumuş* “work, duty, service”, *yumuşçı* “servant”. It can be thought that the dual usages of *iş yumuş kılmağ* and *iş yumuş kıltaçı / tapıgçı*, which were witnessed for the first time in Uyghur books, have an impact on this situation. These dual uses have become stereotypes in the form of *yumuş işi* “journalism/embassy work”, *iş yumuş* and started to be used for the meaning of "work, service, duty". In addition, in the translation of the Rylands Qur'an written in Karakhanid Turkish, the word *yumuş* is used in meaning "sacred message; divine inspiration" left from the archaic meaning “news, the message” of it. In the translation of the Qur'an numbered TİEM73, it means "the one who brings/brings news; envoy; It is seen that the word *yumuşçı*, which is expanded in the meaning of "prophet", is derived.

The word *yumuş*, which has been witnessed in the Old Anatolian and Ottoman Turkish periods with both its singular and dual usages and its derivatives since the Khwarezm Turkish period, along with preserving the archaic meaning of "news; messenger, envoy", through with dual uses such as *iş yumuş*, *iş yumuş kıltaçı / tapıgçı* as a result of semantic extension, it has been seen also that it has started to be used in the meaning field of "work, servant; worker, servant". Although it is a journalist/embassy in the archaic sense of the word, the people who carry out this duty are currently carrying out the military profession. Because, it has been seen that the *yumuş* meanings of "soldier and guide, the messenger who guide the soldier" are also witnessed in Ottoman Turkish dictionaries.

The expression $y^l o^l r^l (i) t^l i$, which appears in the Şançı III inscription, which is the subject of this study, in previous reading and interpretation proposals *yor(i)t-ıp* “carried out (its embassy / its affairs)”, “walking, set off (on a journey)” and *yort-ıp* “The horse rode” was read and interpreted. However, in our scans, in both Orkhon and Yenisey runic inscriptions, due to the irregularity in the spelling of the straight-narrow vowels in the syllables after the first syllable, when be added the past tense suffix -DI to the verb *yorı-* "to walk, to go", it is sometimes seen as *yor(i)-tu* and sometimes as *yorı-tu*. However, there is no verb in the form of *yorit-* / *yort-* in Yenisey inscriptions. Besides, while the verb *yorit-* is witnessed as *yor(i)t-* or *yorit-* “to march, to dispatch (army), to conduct (army)” in Orkhon inscriptions: *yor<i>t-dım* KT G4, *sü yorit-dım* T 35, in all runic inscriptions there is no verb *yorit-/yort-* in the sense of "riding a horse". In addition, it has been observed that the basic meanings of *yorı-* “to walk, go” > *yorit-* “to walk, to set in motion” > *yort-* “to walk (horse) / (horse) to run” and *yort-* “to parade, to run” are derived from the Uyghur language.

In this study, the meaning of the word *yumuş* in the first line of the Şançı III (E 152) inscription was evaluated both with the help of other words such as "*erdem*, *yor(i)t-*" in the context of the sentence and with witnesses from historical Turkish dialects, and the differences in previous reading and interpretation proposals were also taken into consideration. The first two lines of the inscription have been interpreted considering this.